

Қазақстандағы мәдени туризм

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ	4
1 МӘДЕНИ ТУРИЗМ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ДАМУЫНДАҒЫ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ	7
1.1 Мәдени туризм феноменін зерттеудің теориялық-әдіснамалық негіздері..	8
1.2 Қазақстанның мәдени туризмінің дамуына әсер ететін ішкі және сыртқы факторлар	19
2 АЛМАТЫ ОБЛЫСЫНДАҒЫ ТАРИХИ-МӘДЕНИ ЕСКЕТКІШТЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ДАМУЫНДАҒЫ ОРНЫ	28
2.1 Елдің әлеуметтік-мәдени және экономикалық дамуындағы мәдени туризмнің рөлі	28
2.2 Қазіргі кездегі Алматы облысындағы тарихи-мәдени ескерткіштерге семиотикалық талдау	37
2.3 Алматы облысындағы мәдени туризм: қазіргі жағдайы мен болашағы	48
ҚОРЫТЫНДЫ	54
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ	57

КІРІСПЕ

Зерттеу тақырыбының өзектілігі: Қазіргі уақытта әлемнің көптеген елдеріндегі туризм индустриясы халық шаруашылығының жетекші салаларының бірі болып табылады. Ол әлемдегі жалпы ішкі өнімнің, бүкіл жұмыс орындарын және әлемдік тұтыну шығыстарын есепке алғандағы шамамен 10%-ын құрайды. Бұдан басқа, туризмнің жаңа түрлерінің үнемі пайда болуы саланың барған сайын артуына біртіндеп ықпал етеді.

Мәдени туризм, Ежелгі замандарда қалыптасқан құбылыс ретінде, туристердің басым көпшілігінің қажеттіліктері мен мүдделерінің өзгеруіне байланысты жаңарудың жаңа кезеңін бастан кешуде. Қазіргі уақытта мәдени туризм халықаралық туризмнің шамамен 37%-ын құрайды және шамамен 35 млн. Еуропадағы жыл сайынғы халықаралық туристік сапарларды қамтиды [44].

Қазақстанның бұл салада үлкен туристік әлеуеті бар екенін атап өтуіміз керек. Дегенмен, ол әлемдік туризм нарығында алдыңғы қатардан орын ала алмайды. Қазақстанда туристік әлеуеттің маңызды бөлігі мәдени туризм шеңберіндегі әлеует болып табылатынын мойындамау мүмкін емес, бұл ең алдымен, Қазақстанның мәдени астанасы мәртебесіне ие, атап айтқанда, Алматы қаласынан бастау алады.

Алматы қаласында туризмнің осы түрін дамыту перспективалары туристік ағынды тікелей көтерумен қатар, мәдени туризм тұтастай алғанда өңірдің туристік дамуына, сондай-ақ қалада әлеуметтік жағдайдың жақсаруына, жаңа жұмыс орындарын құруға және инвестициялардың ағынына елеулі үлес қосатындығымен расталады. Осыған орай, дипломдық жұмыста мәдени туризмнің әлемдік экономикаға әсер етуінің барлық аспектілері, белгілі бір мақсаттағы экономика туралы, сондай-ақ туризмнің осы түрімен айналысатын кәсіпорындар қызметінің ерекшеліктері егжей-тегжейлі зерттелетін болады.

Мәдени туризм индустриясын дамытуда тәжірибе және теориялық зерттеулерге талдау көрсеткендей, дипломдық жұмыс мәселелерін шешу үшін белгілі бір ғылыми алғышарттар жасалынды. Алматы облысында мәдени туризм саласын басқару мәселелерін шешудің өзектілігі мен жеткіліксіз дәрежесі, олардың теориялық аспектілерді мәдени туризм индустриясын

басқаруды жетілдіруге бағытталған тәжірибелік жұмыстарымен біріктірілуі тиіс арнайы ғылыми зерттеу объектісі болуын талап етеді.

Бүгінгі таңда мәдени-тарихи туризмді дамыту үшін, алдымен, инвесторларды тарту, тарихи ежелгі қалалары бар территориялардың инфрақұрылымын, олардың ескерткіштерін, ғимараттарды модернизациялау мен жөндеу мақсатында ішкі қорларды іздеу және туризм бойынша заңнаманы реттеу қажеттігі дипломдық жұмысыма арқау болды. Қалалық ортаны дамыту мақсатында тарихи аймақ шеңберінде мәдени-тарихи туризмнің арнайы қорын құра отырып, басқару жүйесін қалыптастырған да жөн. Ежелгі қалаларды туристік орталыққа айналдыру ұлттық және халықаралық деңгейде дамыту, болашақта туризмді экономиканың ең табысты салаларының бірі болуына ықпал етеді.

Қазақстандағы және оның аймақтарындағы тарихи-мәдени туризмді дамыту мәселелерінің теориялық және практикалық дамуының өзектілігі мен жеткіліксіз дәрежесі тақырыпты және зерттеу мақсаттарын таңдауды алдын ала белгіледі.

Туристердің мәдени деңгейі жоғарылаған сайын, туристік орталықтардың дамуында мәдени-тарихи туризм рөлі маңыздырақ болады.

Елімізде халықаралық туризм индустриясын дамытуға байланысты мемлекеттік бағдарламаның құрамды бөлігі ретіндегі тарихи-мәдени ескерткіштердің қызмет аясын кеңейту мен жетілдіру ғылыми тұрғыда зерттеуді қажет етеді.

Осы құндылықтарымызды қорғау және оны қайта қалпына келтіріп отыру кезек күттірмейтін мәселелердің бірі.

Осындай қажеттіліктермен айқындалған тақырыптың өзектілігіне сәйкес мәдени ескерткіштердің тарихы мен қызметі, оның мәдени туризмді дамытудағы маңызына арнайы зерттеу жүргізудің ғылыми-танымдық маңызы зор болды.

Тек шетелдіктерге ғана емес, өз отандастарымызға да туристік мәні бар ескерткіштерімізді таныстыратын турлар құру арқылы ішкі туризмді де дамытуымызға болады және мәдени-тарихи туризмнің аймақтық, халықаралық деңгейде дамуындағы болашағы барын зор сеніммен айта аламын.

Тақырыптың зерттелудеңгейі: Тақырыпты зерттеуде отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектерінің әдістемелік маңызы зор болды. Қазақстан мәдениетінің тарихын, тарихи-мәдени ескерткіштерін қоғамдық ғылым салаларының көптеген өкілдері: тарихшылар, этнографтар, өнертанушылар, мәдениеттанушылар т.б. айналысты. Қазақстан территориясындағы тарихи ескерткіштерді зерттеген ресейлік ғалым М.Е.Массон болды, ол әсіресе Оңтүстік Қазақстан облысы аумағындағы сәулет өнері ескерткіштерін тереңінен зерттеді. Қазақстанда тарихи-мәдени ескерткіштер мен тарихи мұраларды зерттеуде мол үлес қосқан Ә.Марғұланның, Ө.Жәнібековтің зерттеу еңбектері болып табылады. Сонымен қатар, С.Ш.Ахметованың «Историческое краеведение в Казахстане» атты еңбегі, А.Е.Қайназарованың «Музейное дело в

Казахстане» еңбегі, Ә.Қанапиннің «Қазақстан мәдениеті жаңа кезеңде» атты еңбегі, Р.Б.Сүлейменовтің «Великий октябрь и культурные преобразование в Казахстане» атты еңбектері де маңызға ие.

Қазақстан археологиясының дамуы мен тарихи ескерткіштері жөнінде зерттеген ғалымдар: К.А.Ақышев, К.М.Байпақов, М.Е.Елеуов, С.Жолдасбаев пен Ә.Т.Төлеубаев еңбектері болды.

Қазақ халықының материалдық және рухани мәдениетіне байланысты зерттеген ғалымдар Ә.Н. Нысанбаевтың, С.Н. Ақатайдың, Т.Х. Ғабитовтың, А.Қ. Қасабектің, Д. Кішібековтің, Ж.Ж. Молдабековтің, А.Р. Масалимованың, Ж. Мүтәліповтің, Б.Ғ. Нұржановтың, Қ.Ш. Нұрланованың еңбектері де үлкен маңызға ие.

Жұмыстың мақсаты: Бұл жұмыстың негізгі мақсаты мәдени туризм шеңберінде оны дамытудың қазіргі кезеңін зерттеуге негізделген мақсатты даму механизмін қалыптастыру, сондай-ақ мәдени туризм индустриясын тиімді басқарудың негізгі принциптерін қалыптастыру болып табылады.

Негізгі міндеттер:

- Мәдени туризм түсінігін талдау және оның Қазақстанның әлеуметтік-мәдени дамуындағы орнын зерттеу.

- Туристік индустрияны, соның ішінде, мәдени туризм индустриясының аспектілерін дамытудың негізгі әлемдік үрдістерін зерделеу және нығайту.

- Қазақстандағы қоғамдық туризмді басқарудың заманауи құрылымының тиімділігін зерттеу мақсатында, мәдени туризмді дамытуға ықпал ететін шаралар жүйесін талдау.

- Мәдени аймақтардағы мәдени туризмді пайдаланудың негізгі артықшылықтарын, сондай-ақ оны дамыту жолдарын анықтау.

- Туризмнің осы түрін Алматы облысын мәдени туризмге арналған орын ретінде пайдаланудың тиімділігін бағалау, оның дамуынан туындайтын экономикалық және әлеуметтік жеңілдіктерді айқындау.

- Өңірдегі мәдени туризмді дамытудың қазіргі заманғы өтпелі экономикадағы ең перспективалы бағыттарының бірі ретінде қарастыра отырып, стратегияны әзірлеу.

- Қазақстандағы тарихи ескерткіштердің қалыптасу ерекшеліктері мен мәдени маңызын ашып көрсету.

- Алматы облысындағы мәдени туризмнің қазіргі жағдайы мен болашағын талдау.

Зерттеудің теориялық және әдістемелік негіздері: Зерттеудің теориялық және әдістемелік негізі – қазіргі заманғы туризм теориясы, отандық және шетелдік ғалымдар мен практиктердің еңбектері. Мәдени туризм индустриясының дамуына, сондай-ақ өңірлік және нақты фирмалық деңгейде, статистикалық деректерде, сондай-ақ біздің қаламыздағы туристік фирмалардың басқару қызметін авторлық талдау нәтижесінде алынған материалдарды тиімді басқару жүйесін құруға арналған.

Сонымен қатар, компаративистикалық талдау жасау және әлемдік ескерткіштерді қарастыра отырып, Қазақстанның мәдени ескерткіштерінің туризм дамуындағы кешегі, бүгінгі және ертеңгісін саралап қарастырып талдау негізінде жасалады.

Тарихи-мәдени мұраны туризмді дамыту үшін белсенді пайдалану, тарих және мәдениет ескерткіштерін туризм инфрақұрылымының маңызды бір бөлігі ретінде қарастыру.

Ғылыми жаңалығы:

- Аймақтың мәдени объектілерін тиімді пайдалану механизмі аймақтың оңтайлы функционалдық және кеңістіктік құрылымын қалыптастыруға ықпал ететін, осы өңірдегі туризмнің орнықты дамуы тұжырымдамасын ескере отырып ұсынылды;

- «Мәдени туризм» ұғымының қолданыстағы анықтамалары зерттелді және жүйеленді;

- Әлемдегі мәдени туризмді дамытудың негізгі тарихи кезеңдері туризмнің басқа түрлері негізінде қалыптастырылды;

- Межелі бағыт шеңберінде мәдени туризмді дамытудың жаңа тәсілдерінің орындылығы мен дамуы негізделді;

- Тарихи-мәдени ескерткіштердің қалыптасу ерекшеліктері мен мәдени маңызы ашып көрсетілді;

- Қазіргі кездегі Қазақстандағы, соның ішінде Алматы облысындағы тарихи-мәдени және табиғи ескерткіштерге сипаттама берілді.

Зерттеудің теориялық және практикалық маңызы: Зерттеу тақырыбының алынған нәтижелері ЖОО-да мәдениеттану, әлеуметтану және саясаттану мамандықтарында оқитын «Мәдениет тарихы», «Мәдениеттегі менеджмент», «Мәдени туризм», «Экологиялық мәдениет» секілді арнайы курстар бойынша дәріс оқуға қолдануға болады. Бүкіл әлем бойынша туристердың өзін-өзі дамытуға деген ынталары өсіп келе жатыр, сондай-ақ олардың басқа елдің мәдениетімен, тарихымен, ерекше ескерткіштерімен, бұрын сол елдің аумағында болған тарихи оқиғалармен танысып, жаңаны үйренуге деген қызығушылықтары артуда. Тек шетелдіктерге ғана емес, өз отандастарымызға да туристік мәні бар ескерткіштерімізді таныстыратын турлар құру арқылы ішкі туризмді де дамытуымызға болады және мәдени-тарихи туризмнің аймақтық және халықаралық деңгейде дамуындағы болашағы зор екенін нық сеніммен айта аламын.

1 МӘДЕНИ ТУРИЗМ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ДАМУЫНДАҒЫ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

1.1 Мәдени туризм феноменін зерттеудің теориялық-әдіснамалық негіздері

1972 жылы 17 қазан мен 21 қараша аралығында өткен, БҰҰ-ның Бас конференциясы кезінде Парижде адамзат өркениетінің материалдық мәдениетінің объектілерін сақтап қалу мақсатында «Әлемдік табиғи және мәдени мұраны қорғау туралы» халықаралық конвенция қабылданған болатын.

Олардың жойылуына табиғи апаттар ғана емес, адамдардың вандалдық іс-әрекеттері мен немқұрайлығы да емес, мұнан да қауіпті деструктивті күштер – бұқаралықсананың қалыптасуы болып табылады.

Мәдениет – бұлдамудың, сақтаудың, тәуелсіздіктің, егемендіктің және халықтың өзіндік ерекшелігін нығайтудың іргелі негізі. Мәдениет пен туризмнің тарихи эволюциясының тәсілдері біртұтас қоғамды одан әрі дамытудың жаңа әдістерін анықтайды. Әлемнің көптеген елдерінде қоғамның ажырамас бөлігі болып табылатын мәдениет пен туризмді демократияландыру үдерісі жүріп жатыр.

Тақырыптың өзектілігі демократиялық қағидаттардың пайда болуына байланысты Қазақстанның жалпы еуропалық және әлемдік мәдени процестерге интеграциялануын қажет етеді. Әлеуметтік-экономикалық ынтымақтастықтың ең перспективалы бағыттарының бірі ретінде мәдени туризмді дамыту басты мақсат болып қарастырылады.

Бүгінгі күні, адамзат ақпараттық қоғам дәуіріне енгенде, қолда бар ақпараттың сипаты мен толықтығына қойылатын талап күрт өсті. Бұл мәдени туризмге де қатысты болып табылады.

Мұра саласындағы басқару немесе жиі аталатын мәдениет ресурстарын басқару тұжырымдамасы технологиялық, сонымен қатар стратегия мен тактиканың элементтерін қамтиды, бірақ әдетте әртүрлі деңгейдегі мемлекеттік ұйымдардың қызметіне жатады. Американың әдіснамасында мәдени туризм өте анық, бірақ анық болса да өте тар мағынада қолданылады. Онда «мемлекет қаржыландыратын археологиялық және тарихи қорларды, соның ішінде археологиялық ескерткіштер мен тарихи ғимараттарды сақтау және зерттеу, мәдени қорларды басқару немесе археологиялық мәдениет ресурстарын басқару федералды бюджет немесе мемлекеттік бюджеттен қаржыландырылатын археологиялық зерттеулер, жеке меншіктің белгілі бір бөлігін жол, көпір салу немесе басқа қоғамдық жұмыстар үшін пайдалану» деп көрсетілген.[1, 34 б.].

Мәдени археологиялық қорларды басқару әдетте үш кезеңге немесе іске асыру сатысына қарай бөлінеді:

Бірінші кезең: археологиялық орындарды анықтау. Мақсат — аумақтың археологиялық ескерткіштерін табу және сипаттау.

Екінші кезең: бірінші кезеңде жобаның объектілерге тигізер зиянды әсерін болдырмау немесе азайту механизмдерін анықтау үшін объектіні

жақсырақ түсіну қажет екенін анықтаған археологиялық учаскелердің шағын пайызына қатысты жүзеге асырылады.

Үшінші кезең: деректерді жинау. Бұл жағдайда мүмкіндігінше көп ғылыми ақпарат алу.

Қазақстанда мәдениет зерттеушілері мен менеджерлері осы терминді мәдениет теориясында және практикасында тоқсаныншы жылдардың ортасында мәдени саясатта қолдана бастады. Ал Батыс елдерінде мұра құралдары белгілі бір аймақтың немесе тіпті тұтастай елдің экономикалық және әлеуметтік даму стратегиясын әзірлеу үшін бұрыннан бері пайдаланылып келген.

Көп ұзамай мұндай байланыс бір жағынан, мұра аймақтық және халықаралық дамудың өте маңызды ресурсы ретінде қарастырыла бастады, ал екінші жағынан – дерексізмәдени тұжырымдамалар санатынан ол нақты экономикалық және әкімшілік санатқа айналды.

«Мәдени мұра» ұғымының көптеген анықтамалары бар. Олардың бірі мәдени мұра адамзат қоғамдастығының және табиғи орта арасындағы өзара әрекеттің көрінісі болып табылады. Мәдени туризм, мысалы, туристік спорт түрлерінен немесе жағажайлардан айырмашылығы, мәдени мұраны дамытуға, басқа адамдардың өмірлік тәжірибесін зерттеуге, олардың салт-дәстүрлеріне, зияткерлік және шығармашылық жетістіктеріне бағытталған.

Бір жағынан, «мұра – ұлттыңмәдени ерекшелігін, оның руханилығын және тарихи жадысын қалыптастырудың факторы», екінші жағынан, оны пайдалану ЮНЕСКО, Дүниежүзілік банк және т.б. сияқты жаһандық құрылымдардың саясатының маңызды элементі болып табылады [2, 51 б.].

Бұдан басқа, мұра саясатын қалыптастыру үдерісіне әлемдік және ұлттық үкіметтік және үкіметтік емес ұйымдар, адамдар мен жеке тұлғалар топтары, мәдени және әлемдік мұралардың ақпараттық желілері өсіп келеді.

Өткен ғасырдың 80-ші жылдарының ортасында ЮНЕСКО-ның мамандары осы саладағы Дүниежүзілік банктің саясатына негіз болатын мәдени мұраға қатысты заманауи саясаттың негізгі ұстанымдарын тұжырымдады, сонымен бірге олар жасақталды және тәжірибеге ие болды.

Олар мынадай маңызды хабарламаларды: ең алдымен, мұраға қатысты екі диалектикалық полюстің болуы: мұраға зиян келтірмеу, ол шын мәнінде «жақсылық жасау», мұрасын қорғау және сақтау саясатымен синонимдік сипатта болып табылады және даму үдерісіне мұра қосып, оны ресурс ретінде қарастырады [3, 65 б.].

Басқа маңызды постулаттардың ішінде: «Мұраға зиян келтірмеу», мұраны қорғауға қатысты саясатты шектеуімеу, мұра объектілерінің экономикалық құндылығын анықтау; мұра объектілерін пайдалану арқылы кедейшілікті қысқарту, мұра объектілерінің білім беру құндылығын анықтау жатқызылады.

Бұл стратегия Таяу Шығыс, Солтүстік және Орталық Африка, Албания, Грузия және әлемнің басқа аймақтарындағы Дүниежүзілік банктің мамандары

мен мемлекеттік мекемелерінің әр түрлі дәрежедегі жетістіктерімен жүзеге асырылады.

Банк мамандары көбінесе «материалдық мәдени мұра» терминін «мәдени мұра», «мәдени құндылық» синонимі болып табылатын және тек қана материалдық мәдениет ресурстарына қатысты қолданылатын «мәдени ресурстар» терминімен алмастыра бастады.

Әлемдік ақпаратқа, экономикалық және саяси ағымдарға, сондай-ақ тұрақты даму стратегиясына мұра енгізудің тағы бір маңызды құралы – бұлтуризм. Соңғы уақытта туризм жаппай сұраныс пен мәдени құндылықтарға қол жеткізудің ең тиімді құралы ретінде қарастырылады.

Сонымен бірге, туризмді дамыту материалдық және рухани мұра саласындағы жаһандануды насихаттаудың бір жолы болып табылады. Хорват зерттеушісі Д. Елинчичтің айтуынша, «туризм статистикалық құбылыс емес, динамикалық үдеріс ретінде дәстүрлерге (мәдени мұраға) әсер етеді. Кейбір жергілікті қауымдастықтарда дәстүр туризмге байланысты өзгереді немесе дәстүр жоқ болса, ол ойлап шығарылады немесе жасалынады» [4, 56 б.].

Сербия зерттеушісі М. Драгичевич-Шешич осыған байланысты «Мәдени туризм «тарихқа саяхат» ретінде мәдени-тарихи дәстүрлердің маңызы ерекше атап өтілетін, сондай-ақ ұлттық деңгейде өзін-өзі дамытуға үлкен назар аударылатын, әсіресе, мәдени ассимиляцияға қарсы күресетін шағын елдердің арасында ерекше дамыған». Осы тұрғыда туризм, саяхаттау, экскурсиялар ХІХ ғасырда, Еуропа мемлекеттерінде ұлттық өзін-өзі тану үдерісі қарқын ала бастаған кезде дамыды. Екінші жағынан, мәдени туризм адамдардағы басқа әдет-ғұрыптар мен мәдениетпен танысуға деген ұмтылысты арттыра отырып, өз еліндегі осы саладағы жағдаймен салыстыруына мүмкіндік береді. Туристік агенттіктер (әсіресе кейбір еуропалық елдерде) өз клиенттеріне басқа елдерге арнайы сапарлар ұйымдастырып, олар үшін өзіндік мәдени және тарихи оқиға жасап беруге мүмкіндік жасайды. Тарихты сүйетіндер үшін әртүрлі тарихи оқиғалардың орындары, мұражайлардағы құжаттармен және экспонаттармен танысу және т.б. шын мәнінде үлкен оқиға болып саналады».

Ол сондай-ақ мәдени туризмді келесі классификациялауды ұсынды:

- «тарихқа саяхат»;
- «саяхат - тарихи оқиғаларды қайта құру» (Француз төңкерісі, Наполеонның ұлы шайқастары және т.б.);
- тарихи кезеңді зерттеу (пионер дәуіріндегі Калифорния, Византия Греция және т.б.);
- діни саяхат (Иерусалим, Мекке және Мединаға қажылық, Хиландарға және т.б.)[5, Б. 17-21].

Бір топ адамдар бірігіп басқа жерлерге географиялық саяхат жасайды, оның мақсаты туристерді шет елмен, белгілі бір аймақпен немесе қаламен таныстыру. Мұндай сапарлар күрделі (танысу объектісі - бір елдің немесе оның астанасы, олардың мәдени және тарихи көзқарастары, заманауи әлеуметтік және экономикалық өмірі) немесе мамандандырылған (туристер тек мәдени

және тарихи ескерткіштермен белгілі жерлермен танысқан кезде, табиғат немесе экономиканың жекелеген салалары) болуы мүмкін.

Тарих пен мәдениет ескерткіштері туралы тек ақпаратты қамтитын тағы бір нұсқаулықты (қазіргі заманғы, электронды түрде) құру туралы мәселе болып табылады деп есептеуге үлкен қателік болар еді. Негізгі мақсат– ежелгі дүниені сүйер қауымның ғылыми және білім беру мүдделерін қанағаттандыру. Әлемдік экономиканың ең пайдалы салаларының бірі – мәдени туризм туралы зерттеу болғандықтан, бұл жекелеген объектілер туралы ғана емес, сондай-ақ тұтастай алғанда мәдени ландшафт туралы да ақпаратты талап етеді.

«Бізде осындай жақсы мұражай, ежелгі ғимараттар, тарихи орындар бар ... Неліктен бізге туристер келмейді?». Бұл сұраққа жауап қарапайым: туризм үшін жеке мәдени нысандар емес, мәдени ландшафт қажет.

Бұл идеяны қарапайым мысалмен түсіндірсем: автокөлік тарих пен мәдениет ескерткіші емес, бірақ бұл мәдени ландшафттың маңызды бөлігі. Ежелгі ғибадатхананы сипаттайтын архитектураның тарихшысы, оған кіру жолдары жақсы болғандығына тоқталмайды, бірақ туризмді ұйымдастыру үшін бұл ақпарат өте қажет. Әсіресе Қазақстанда, ауыспалы ауа-райында туристік автобусты, тіпті жергілікті маңызы бар жолдарды, жергілікті тұрғындарды еске түсірмеу мүмкін емес. Мәдени туризм мақсатында мәдени ландшафттың күшті және әлсіз тұстарын дұрыс жүзеге асыру маңызды болып саналады[45].

Соңғы кезеңдердегі дүние жүзінде болып жатқан түбегейлі өзгерістерге байланысты Батыс елдерінің рухани байлықтарына тәнті болып, оны асыра бағалаудан арылып, тек қана шығыстық мәдениетке ғана емес, сонымен қатар ұлттық мәдениетке де жаңаша көзқараспен қараудың уақыты туды. Соның нәтижесінде мәдениеттердің ғасырлар бойы қалыптасқан рухани байлықтарын замана ағымына байланысты туындаған жаңа жағдайларға сәй өзара үйлестіру мәселесі күн тәртібіне батыл қойылып отыр. Осы орайда, тарихи-әлеуметтік және мәдени процестерді зерттеуде еуроцентристік көзқарастардан, әдістерден үзілді-кесілді бас тартудың қажеттігін өмірдің өзі-ақ көрсетіп бергендігін ерекше атап өткен жөн және бұл Ұлы Жібек жолы мәдениетінің басты сабағы болып табылады. Осыдан адамзат баласының тарихи даму барысында қалыптасқан өркениеттер мен мәдениеттердің өзара қарым-қатынастарын, олардың өзара байланыстарын жан-жақты зерттеп, шындық тұрғысынан қарастырудың қажеттігінің туындап отыр. Белгілі қазақ философы М. Орынбековтың пікірінше, «Шығыс пен Батыс арасындағы қайшылықтар мұра мен жанғыру, жан мен сана, дін мен өмір, діншілік пен атеизм арасындағы қайшылықтарды мойындауға алып келеді. Бұл гносеологиялық салаға ұласа келе өз көрінісін білім мен дін, ой мен қимыл, рухани сезімталдық пен салқын саналылық, кеменгерлік пен құдіреттілік, құдай жолы мен адамдық ерік арасындағы қайшылықтардан табады» [6, 6 б.].

Мәдени ландшафттың параметрлерін нақты анықтау үшін арнайы зерттеулер қажет. Басқаша айтқанда, қымбат оқиғаларға жұмсалатын капиталды қамтамасыз ету үшін алдын-ала ақпараттың үлкен көлемін және

аймақтың мәдени құндылықтарын кем дегенде бағалау қажет. Күшті шеңбер бар, оны былайша сипаттауға болады: ешқандай бастапқы ақпарат жоқ – инвесторға ештеңе ұсынылмайды, инвестиция жоқ – туристік инфрақұрылым жоқ, инфрақұрылым жоқ – туристер жоқ, туристер жоқ – жоғалтылған пайда түріндегі үлкен шығындар қалыптасады.

Бұл қатал шеңберді бұзудың жалғыз жолы – Қазақстанның мәдени ландшафтының орталық каталогын құру және оны жалпыға ортақ пайдалануға беру. Осындай каталог жасау үшін пайдаланылатын технологиялар әртүрлі болуы мүмкін. Мазмұнының өсетін негізі ретінде, бар инфрақұрылымды, сәулет ескерткіштерін, мұражайларды алуға болады.

Мәдениет туризмі үшін инфрақұрылым қаншалықты маңызды болса да, бұл қызығушылық объектісі емес, бұл құрал ретінде айқындалады. Архитектуралық ескерткіштер мен мұражайлар арасындағы таңдайтын болсақ, онда бұл үшін қайсысы жақсырақ екенін анықтау керек. Мұражайлардың архитектуралық ескерткіштерден айырмашылығы, өздері туралы ақпараттың маңызды бөлігін өз бетінше және қоршаған мәдениет ландшафтымен қамтамасыз ете алады. Осылайша, тапсырма айтарлықтай оңайлатылған, сұраныстың сауатты формуласы қалыптасады.

К. Перье-Д’Итерен айтуынша, «туризм қажеттіліктерін қамтамасыз ету үшін, туризм индустриясын қамтамасыз етуші үкіметтің экономикалық мүддесін ескере отырып, мұра объектілерін пайдалану арқылы табысқа жетуге үлкен күш жұмсау қажет. Осының негізінде мәдени мұраны сақтау, оны одан әрі дамытуға себепші болу керек» [7, 25 б.]. Ал қазіргі кезде бұл мұралар мемлекеттің әлеуметтік немесе экономикалық тұрғыда маңызды факторы ретінде қарастырылмай отыр. Егер осы жұмыс барысында жаңа бағдарламалар іске асырылатын болса, тек үкіметтің ғана емес халықтың да рухани және материалдық тұрғыда мәдениетке құлшынысы артады.

Туристердің ағыны, олардың саны үнемі өсіп келеді, бірақ немқұрайлылық, қайғылы мюзикл жағдайлары, қаражаттың жетіспеушілігі бұған кері әсерін тигізуі мүмкін. Бүгінгі күні мәдени мұраның құндылығының жоғарылауы жағдайында жағдайдың жақсаруы туралы айтуға болады, тіпті зерттеуге және талдауға жұмылдырылған күш-жігердің негізінде үлкен жұмыстар атқарылуда.

Мұра мен туризм арасындағы байланыстардың көптеген аспектілерін ұқсас болса да, бұл ұғымдар әртүрлі бағытта қалыптасқан. Осы тұста В.А.Квартальнов «ұлттық мәдени мұра объектілерін ақылға қонымды және шығармашылық түрде ұсыну керек» деп атап өтті. «Мәдениетте біртектілік мәселесі кең қолданылады. Себебі, ғылыми және технологиялық прогресс өз жұмысын жасау барысында бір елдің өндірісі іс жүзінде басқа елдегідей екенін көрсетіп отыр. Танымал туристік бағытқа айналғысы келетін облыс бірегей мәдени кешендерге ие болуы және оларды туристік нарыққа ұсынуы керек» [8, 71 б.].

Бұдан басқа, жоғарыда аталған автор туристік мақсаттар үшін мәдениет кешендерін бағалау әдістемесін ұсынды, оның тұрғысынан «екі негізгі жолмен жүзеге асырылуы мүмкін» деген тұжырымдама жасалды:

- әлемдік мәдениет және ұлттық мәдениет орнына сәйкес мәдени кешендердің рейтингі;
- туризм үшін тарихи және мәдени әлеуеттің перспективалары бойынша әртүрлі аумақтарды салыстыруға мүмкіндік беретін экскурсияға қажетті және жеткілікті уақыт.

Дегенмен, бұл әдістер субъективті болып табылады. Кәсіби тұрғыдан қызықты мәдени кешендер әдеттегі туристер үшін үнемі тартымды емес. Бұдан басқа, олар өте маңызды: қол жетімділік, экскурсиялық маршруттар құрылысы, білім деңгейі, ұлттық сипаттамалары және тіпті сән саласын қызықты ретінде қабылдайды.

Осылайша, адамдар әртүрлі салаларда өз білімін кеңейту қажеттілігіне байланысты, интеллектуалды деңгейін көтеру бойынша ақпарат қабылдайды. Қазіргі әлемде туризмнің негізгі түрлерінің арасында жетекші рөлді мәдени туризм атқарады, себебі әлеуметтік-экономикалық маңызды және мәдени дамуды (тарихи-мәдени мұраны сақтау, ежелгі ескерткіштерді, архитектуралық ансамбльдерді, мұражайларды, театрларды және т.б. құру және қолдау) қамтамасыз етеді.

Мәдени туризм теориялық негіздерін, тарихи-мәдени туризмді дамыту мәселелерін зерттеу бірқатар шетелдік авторлардың шығармаларында дамыды: Ч. Лэндри, Д. Пирс, Р. Прентис, Г. Ричардс және т.б. Ресейлік әдебиетте тарихи-мәдени туризмнің даму ерекшеліктері мен үрдістері О.И. Генисарецкий, В.Е. Гордин, Б.В. Емельянов, Е.А. Котляров, Н.И. Подунова, Т.В. Румянцева шығармаларында көрсетіледі.

Қолданыстағы мәдени туризмнің анықтамаларын талдау нәтижесінде оның анықталуына тәсілдер, олардың әрқайсысы жеке-жеке және ұжымдық түрде мәдени туризмді дамыту мәселелерін шешуге пайдалы туристік қызметті ұйымдастырудың әр түрлі қосымша жақтары (техникалық, аумақтың тарихи-мәдени туризмінің ресурстарын сипаттау негізінде, туристік ағындарды тарту; тұжырымдамалық тәсіл, оның негізінде тарихи және мәдени орталықтарға барудың адамдардың ниеттері мен ұмтылыстарын сипаттайды; онда негізгі аспект – бұл туристер алған нәтиже – әсер) бөлініп алынды.

Аймақтардың мәдени мұрасы туризмге деген қызығушылығын тудыратын туристік ресурс ретінде қаралуы тиіс, сондай-ақ аумақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуының ресурстары, олардың экономикалық әлеуеті болып табылады.

Мәдениет туризмін ұйымдастыру және экономикалық қолдау – бұл шаралар мен нысандардың жиынтығы, экономикалық процестердің қалыпты үрдісіне қолайлы жағдайлар жасау, экономикалық жүйенің және оның объектілерінің тұрақты жұмыс істеуін қамтамасыз ету, бұзылулардың алдын

алу, заңдарды, регламенттерді, келісімшарттарды бұзу және мыналарды қамтиды:

- заңнамалық қолдау (туристік қызметтің қалыпты ағынына ықпал ететін заңнаманы дамыту);

- инфрақұрылымды қолдау (мәдени туризмді ұйымдастырудың жалпы шарттары жасайтын және қамтамасыз ететін материалдық және техникалық элементтер жиынтығының болуы);

- қаржылық қамтамасыз ету (инвестициялық көздерді анықтау және мәдени туризм саласында қолайлы инвестициялық климатты құру);

- ақпараттық қолдау (мәдени туризмді ұйымдастыру және туристерге ақпараттық қолдау, соның ішінде жаңа ақпараттық технологияларды қолдану бойынша тиімді жұмыс жасауға ықпал ететін ақпараттық жүйені құру);

- сапалы туристік қызмет көрсетуге қабілетті жоғары, орта және төменгі деңгейдегі білікті кадрларды дер кезінде және тұрақты оқыту және қайта даярлау[9, 14 б.].

Мәдени туризм – бұл елдің тек мәдени ғана емес, сонымен қатар олардың әлеуметтік-экономикалық дамуы үшін талап етілмеген ресурс ретінде, аумақтардың экономикалық әлеуеті ретінде, ол толық пайдалану үшін өте маңызды мұрасын сақтаудың механизмі. Аймақтардағы мәдени туризмді дамыту аймақтық, мемлекеттік органдардың қызметін және әртүрлі инвесторлардың қаражатын тарта отырып, аумақтарды жаңғырту процесінде көптеген қатысушыларды, оның ішінде экономикалық қызмет субъектілері, бизнес-құрылымдарды, қоғамдық ұйымдарды үйлестіру құралы ретінде қарастыруға болады.

Мәдени туризм кең және әртүрлі феномен ретінде көптеген жіктелімдерге ие. Туристердің жекелеген санаттары туристік қызметтегі мәдени компоненттің көлемін және туристік өнімнің сипаттамалары мен турдың сипаттамаларына негізделген «турдың тақырыбы» оларды сол классификация бойынша үйлестіру арқылы анықтайтын «мәдени құрамдас деңгей» сипаттамасын ұсындым(кесте №1).

Түрі \ Деңгейі	Кәсіби	Мамандандырылған	Мамандандырылмаған
Тарихи	Ғылыми туризм: конференциялар, экспедициялар	Тарихи турлар	Тарихи орындарға экскурсия
Этнографиялық		Этнографиялық турлар	Этнографиялық экскурсия, дәстүрлі тағамдардан дәм тату
Архитектуралық		Архитектуралық турлар	Архитектуралық экскурсия
Археологиялық	Қазба жұмыстарына	Археологиялық турлар	Қазба орындарына экскурсия

	қатысу		
Діни	Қажылық	Діни экскурсия	Киелі орындарға экскурсия

(Кесте №1. Мәдени құрамдас деңгей)

Айта кету керек, бұл жіктеу толық қамтуды талап етпейді, өйткені мәдени туризмнің әр кіші түрлерінде әртүрлі туристік өнімдердің үлкен алуан түрлерін жасауға болады. Сонымен қатар кәсіби тарихи, этнографиялық, археологиялық, архитектуралық, діни және т.б. тарихи-мәдени туризм ғылыми туризммен тығыз байланысты және негізінен ғылыми экспедициялар мен конференциялар түріне ие болады. Арнайы мәдени туризм толық тақырыптық турлармен сипатталады. Мысалы, мамандандырылған архитектуралық тур туристік аймақты сәулет ерекшеліктерімен таныстырады және т.б.; этнографиялық тур – халықтың мәдениеті, дәстүрі, өмір салты, халықтың немесе өңірдің халықтарының тағамдары көрсетіледі; Мамандандырылмаған мәдени туризм табиғатпен таныстыруды көздейтін әртүрлі тақырыптық экскурсиялар, анимациялық бағдарламаларды қамтиды, сонымен қатар жоғарыда көрсетілген туризм түрлеріне қатысты болып келеді.

Сарапшылардың пікірінше, мәдени туризмнің пайда болуы XVIII ғасырдың ортасына жатады, бұл тұжырымдамада бейнелеу өнерін зерттеу үшін Еуропа арқылы саяхат жасау тәжірибесі көрсетілген. Ақсүйектердің балалары білімді немесе «мәдени» адамдарға қайта оралу үшін үйдегі мұғалімдермен бірге ұзақ сапарға аттанды. Осындай сапарлар барысында мәдени туризмнің алғашқы сатылары қалыптасты.

«Мәдениет» тұжырымдамасының дуальділігін ескере отырып, мәдени туризмнің барлық анықтамаларын екі негізгі тәсілге бөліп қарастырамыз: техникалық және тұжырымдамалық.

Біріншісі мәдени туризм ағындарын тартатын аумақтың мәдени туристік ресурстарының сипаттамасына негізделген: мәдени туризм «көркемөнер, көркем мұра, фольклор және мәдениеттің басқа да көріністерімен туристердің тұтынуы» деп түсініледі.

Екінші тәсіл, керісінше, туризмнің осы түрінің себептерін сипаттауға тырысады және адамдардың мәдени көрікті жерлерге баруын, олар туралы жаңа нәрсе білуге деген ықыласын түсіндіреді. Осылайша, бұл тәсіл «мәдени үрдіске» бағдарланған деген қорытынды жасауға болады.

Сонымен қатар, «мәдени туризм» терминін анықтау үшін тұтынылатын ресурстардың сипаттамасы тұжырымдамасына негізделген үшінші тәсіл бар. Негізгі аспект – бұл туристің мәдени турдан алған әсері.

Мерзімді басылымдарда және оқу әдебиеттерінде «мәдени туризм» термині «мәдени-танымдық» немесе «танымдық» терминімен ауыстырылды. Кейбір авторлар осы тұжырымдаманы «мәдени» және «когнитивті» туризмнің

тәуелсіз түрлері ретінде бөлу кезінде жаңа туризм түрі пайда болған деп пайымдайтындығын атап өту керек, басқа зерттеушілер «танымдық» туризмді «мәдени туризмнің» түрленуі ретінде, үшінші топ, мәдени және танымдық туризмді басқа терминдерді ұстану ақылы, мысалы, «көрікті», «экскурсия-танымдық», «тарихи-өлкетану» немесе «интеллектуалды» деп айтады.

«Мәдени туризм» тұжырымдамасы ресми түрде халықаралық деңгейде алғаш рет мәдени саясат жөніндегі Дүниежүзілік конференцияның материалдарында (1982) айтылған.

Бірнеше он жыл бұрын «мәдени-танымдық немесе когнитивтік туризм» деп анықталған ағылшын тіліндегі «cultural tourism» терминінің мағынасына сүйене отырып, бүгінгі күні туризмнің түбегейлі жаңа түрінің пайда болуы, оның басты мақсаты – еліміздің тарихымен және мәдениетімен оның барлық көріністерімен (сәулет, кескіндеме, музыка, театр, фольклор, салт-дәстүр, елге баратын адамдардың өмір салты мен стилі) танысу.

Мәдени туризм – туризмнің ең танымал түрі болып табылады. Ол түрлі мәдени ескерткіштер, тарихи немесе географиялық жерлер сияқты көрікті аумақтармен танысуға мүмкіндік береді.

Мәдениет пен туризмнің кейбір елдердің экономикалық және әлеуметтік дамуына қосқан үлесі өте үлкен. Мәдениет пен туризмнің өзара ықпалдасуының және өзара ықпалының артуы әрбір сектордың дамуын ынталандырады және олардың жалпы оң әсерін қамтамасыз етеді. Мәдениет пен туризм арасындағы өзара қарым-қатынасты нығайту туризмнің негізіндегі қажеттіліктерді жүзеге асырудағы мәдениеттің рөлі мен туризмнің халықтың мәдени қажеттіліктерін қанағаттандырудағы рөліне негізделген [10, 26 б.].

Туризмнің негізгі себептері:

- таным;
- байланыс;
- релаксация.

Осы себептерді жүзеге асыруда мәдениеттің рөлі маңызды. Мәдениет туристерге:

- басқа елден, қалалардан, облыстардан келген және осы негізде өмір сүретін басқа мәдени контексте батыру – әсерлердің күрт өзгеруі;
- заманауи адам үшін өте маңызды болып табылатын туристік қызметтің бай зияткерлік және ақпараттық компоненті;
- ойын-сауық және релаксация әсері;
- әлеуметтік-беделді қажеттіліктерді қанағаттандыру, жеке адамның тұтынушылық мінез-құлқын белгілі бір әлеуметтік топтарды тұтынудың белгіленген нормаларына сәйкестігі жәнатуристердің әлеуметтік мәртебесін көтеру және кейбір жағдайларда ұлғайту;
- туристік идеяны жеке тұлғааралық байланыстар жүйесі ретінде жүзеге асыруға мүмкіндік беретін мәдени іс-шаралар – фестивальдар және т. б. Өртүрлі адамдармен кездесу және қарым-қатынас жасау мүмкіндігі.

Туристердің әртүрлі санаттарындағы туристік белсенділіктің аталған себептері түрлі комбинацияларда кездеседі және басқа иерархияға ие. Осыған байланысты мәдени туризмде бірнеше деңгейлер бар:

- Кәсіби байланыстарға негізделген кәсіптік мәдени туризм. Мысалы, әр түрлі фестивальдарда өнер ұжымдарының және жекелеген өкілдерінің қатысуы. Мұндай оқиғалардың тартымды сәттерінің бірі – «өзін көрсету және басқаларды көру» мүмкіндігі, сондай-ақ әріптестерімен белгілі бір өнер формасын дамытудың өзекті мәселелерін талқылау;

- Масштабтық мәдени туризм, онда мәдени қажеттіліктерді қанағаттандыру туристің басты мақсаты болып табылады. Мысалы, елдің немесе аймақтың дәстүрлері, әдет-ғұрыптары, фольклорымен танысу; театр қойылымдарын қарау және т.б. өнер фестивальдері, нақты автордың немесе нақты көркем мектептің мүшелері немесе белгілі бір тарихи дәуірдің жұмыстарымен танысу;

- Мәдениет тауарларын тұтыну туристік қызметтің басты мақсаты емес, ажырамас, маңызды бөлігі болып табылатын мамандандырылмайтын мәдени туризм. Мысалы, танымдық немесе білім беру туризміне тән;

- Мәдени құндылықтарды тұтыну және туристік ынталандыру иерархиясының төменгі позициясы бар және тиісінше туристік мінез-құлықтың міндетті емес құрамдас бөлігі болып табылатын мәдени туризм. Бұл, атап айтқанда, демалыс, спорт, сауда туризміне қатысты[11, 31 б.].

Шетелдік сараптама негізінде мәдени мақсаттармен туристік сапарларға сұраныс пен ұсыныстың ғылыми ерекшелігі және ішкі дереккөздер, халықаралық туризмде дәстүрлі мәдени-танымдық туризммен қатар, этнографиялық, мәдени-этникалық, мәдени-діни, мәдени-антропологиялық, мәдени-экологиялық және басқа кіші түрлер [10, 53 б.].

Ол осы мәдени туризм қосалқы түрлердің мазмұнын нақтылау үшін қажет:

- мәдени-тарихи (ел тарихындағы пайыздық, тарихи ескерткіштер мен орындарға бару, тарих және басқа да іс-шаралар туралы тақырыптық дәрістер);

- мәдени іс-шара (ескі дәстүрлі немесе заманауи аралық мәдени іс-шараларға қызығушылық немесе «оқиғалар» (мерекелер, фестивальдар) және оларға қатысу);

- мәдени және діни (дін немесе елдегі діндерге қызығушылық, ғибадат орындарына бару, қажылық орындары, дін туралы тақырыптық дәрістер, діни дәстүрлермен, әдет, салтпен танысу);

- мәдени және археологиялық (елдегі археологияға қызығушылық, ежелгі ескерткіштерге бару, археологиялық экспедицияларға қатысу);

- мәдени және этнографиялық (этникалық топтың (халық пен ұлт), нысандар және этникалық мәдениеттердің құбылыстары, өмірі, костюмдері, тілі, фольклоры, салт-дәстүрлері, этникалық шығармашылық мәдениетіне қызығушылық);

-мәдени және этникалық (елдегі халықтарының, қорғалатын этникалық аудандардың, этникалық тақырыптық мәдени мұрасымен, атамекеніне бару, танысу);

-мәдени және антропологиялық (этникалық топқа, өкіліне қызығушылық, эволюция тұрғысынан, қазіргі заманғы «тірі мәдениет» танысу үшін елге бару);

-мәдени және экологиялық (табиғи және мәдени ескерткіштер табиғат және мәдениет арасындағы өзара іс-қимыл қызығушылық, табиғи және мәдени ансамбльдер бару, мәдени және экологиялық бағдарламаларға қатысу)[10,59б.].

Мәдени-тарихи нысандар материалдық және рухани болып бөлінеді. Материалдық дамудың әр тарихи кезеңінде қоғамның өндіріс құралдарының және басқа да материалдық құндылықтарының жиынтығын қамтиды және рухани білім, ғылым, өнер, әдебиет, қоғамдық және қоғамдық өмірде, жұмыс және қоғам жетістіктерінің жиынтығын қамтиды.

Мәдени ресурстар – монументалды, әшекейлі, сәндік-қолданбалы өнер туындылары мен басқа да өнер туындыларын, сондай-ақ халықтың мәдениеті мен өмірін дамытуға, мемлекеттің көрнекті адамдарының өміріне байланысты іс-шараларды қамтиды. Суретшілердің, сәулетшілердің, музыканттардың, жазушылардың, ғалымдардың, халық өнерінің шеберлерінің туындыларын – адамның өміріне мән беретін құндылықтар жиынтығын құрады. Ол халықтың шығармашылығын, оның тілін, әдет-ғұрпын, наным-сенімін білдіретін материалдық және материалдық емес туындыларды да қамтиды. Жалпы алғанда, туристер фестивальдерге, қойылымдарға, театрларға, ескерткіштер мен мұражайларға барады.

Тарихи және архитектуралық ресурстар – сәулеттік ансамбльдер мен кешендер, тарихи орталықтар, кварталдар, алаңдар, көшелер, қалалар мен басқа елді мекендерді дамыту, азаматтық, өнеркәсіптік, әскери, діни архитектура, халықтық сәулет өнерінің қалдықтары, сондай-ақ монументалды, әшекейлі, сәндік-қолданбалы өнер, ландшафтық өнер, қала маңындағы ландшафтар.

Археологиялық ресурстар – бұл археологиялық ескерткіштер мамандардың жұмыс орны ғана емес, бұқаралық туристер үшін қызықты орындар. Археологияның объектілері адамзат өркениетінің және әлеуметтік-экономикалық мәдениет ескерткіштерін, ежелгі қалаларды, ежелгі қалалардың қираған жерлерін, әскери мәдениет ескерткіштерін: қорғандар, қорғаныс қабырғалары мен дуалдар, шайқас алаңдары және т.б. қамтиды. Археологиялық қазбалар - «ашық аспан астындағы» мұражай, адам мәдениетінің эволюциясын түсіну үшін үлкен мәнге ие, сондықтан туристерді тарту үшін үлкен артықшылығы бар. Адамзат мәдениетінің ескерткіштері жоғары тарихи және мәдени құндылық болып табылады.

Діни құндылықтар – діни нысандар, көбінесе ғибадатханалар мен қасиетті орындар. Көптеген ғибадатханалар сәулет өнерінің көрнекті ескерткіштері болып табылады.

Этнографиялық ресурстар – бұл этнографиялық мұра, туристік бағыттармен айналысатын, екі түрді ұсынады. Бұл жергілікті тарих

мұражайларында, халық өмірінің мұражайларында және ағаш сәулетінде немесе осы салаға тән дәстүрлі басқару формалары, мәдени өмірі мен салт-дәстүрлерінің сипаттамаларын сақтаған қоныстар. Мұражай экспозициясында халықтық костюмдер жинағы, белгілі бір өңірлердің халқын сипаттайтын шаруалық өмір мен халық өнерінің объектілері бар. Олар туристерді халықтың тарихи өткенімен таныстырады.

Экологиялық ресурстар – ландшафттық сәулет ескерткіштерін құру. Көркем ландшафт жағдайында орналасқан немесе керемет көріністерді ашатын орындар, олар саналы қорғалған және дамыған болса, оларды капиталға айналдыра алады. Табиғи және тарихи саябақтар құру құнды мәдени және тарихи ескерткіштерді интеграциялық архитектуралық, ландшафттық және мәдени кешендер ретінде сақтауға көмектеседі. Мәдени ескерткіштерді және тарихи құндылықтар, ұлттық қазына болып саналатын адам жасаған, табиғи және дәстүрлі пейзаждардың тарихын қорғау және қалпына келтіру қажет.

Жоғарыда айтылғандардың бәрін қорытындылай келе, мәдени туризм - адамның рухани құндылықтар мен туристік экскурсия жасау арқылы рухани шынайылыққа жетуі болып табылады.

1.2 Қазақстанның мәдени туризмінің дамуына әсер ететін ішкі және сыртқы факторлар

Қазақстан өзіндік мәдениеті мен бай тарихы бар ел. Бұл аймақтағы туризм бағыттарының бірі этнотуризм болып табылатыны таңқаларлық емес.

Ұлттық тарихи-мәдени туризмді дамытудың негізгі міндеттерінің бірі кең ауқымды инвестицияларды қажет етеді. Алайда, осыған орай, Қазақстандағы мәдени туризм өзіндік: қызмет көрсетудің төмен деңгейі, тарихи және мәдени ескерткіштерге инвестициялардың әлсіздігінен, әлсіз сұраныс пен шағын табыс әкелуі сынды себептерден жабық шеңберде қалып отыр. Аз ғана кіріс, тиісінше, шағын ақша жинақтары мәдени туризм индустриясына әлсіз инвестиция алып келді.

Қазақстанның әлемдік туристік нарығында тартымды туристік имиджін қалыптастыру мақсатында Қазақстанның туристік әлеуетін дамыту бойынша мақсатты бағдарлама әзірленді. Ол халықаралық туристік форумдарға, көрмелерге, жәрмеңкелерге, әлемдегі жетекші телеарналарда жарнама орналастыру және тарату, сондай-ақ шетелдік бұқаралық ақпарат құралдарының өкілдеріне жарнамалық және ақпараттық өнімдерді өндіруге қатысуды қарастырады.

Туристік аймақты дамытуда Ұлы жібек жолының да имиджді қалыптастыруға үлкен көмегі тиеді. Ұлы жібек жолы, оны терең зерттеген қазақстандық ғалым К. Байпақов атап өткендей, Шығыста Қытай империясынан басталып, Батыста Рим империясында аяқталды. Бұл жол Кушан, Соғды және Парфия империяларын басып өткен жүктерді тасымалдап

жеткізуді Еуразияның таулы және далалық аймақтарын мекендеген малшылар іске асырған [12, 203 б.].

Өткен жылдардың басты оқиғаларының бірі «Туристік Қамқор» туризм саласында азаматтардың құқықтарын қамтамасыз ету қорын құру болды. Қор форс-мажор жағдайында шетелдік курорттардан қазақстандық туристерді экспорттайды. Кейбір Қорлардың арасында осы тақырыпта қызу пікірталастар болды, бірақ оның құрылуы ішкі туризм индустриясының сапалы дамуына ғана ықпал етеді деп үміттенемін.

Еліміз ЭКСПО-2017 көрмесін өткізуге байланысты, 2017 жылдың 1 қаңтарынан бастап әлемнің 48 елінің азаматтары үшін визалық режимді жойды. Бұл қадам, әрине, келуші туристер санының артуына әкелуі тиіс. Алдыңғы жылы Алматыда өткен Қысқы универсиада, сонымен қатар, сырттан келетін туристердің санының ұлғаюына өз үлесін қосты.

Тұтастай алғанда, Қазақстан өткен жылдармен салыстырғанда көбірек танымал әрі қолжетімді бола беретінін айтқым келеді.

Ұлттық экономикалық жүйенің ажырамас бөлігі болып табылатын мәдени туризм саласындағы қызмет, жоспарлануы, бағытталуы және үйлесімді болуы керек. Оның дамуының барлық аспектілері – құқықтық, экономикалық, ұйымдастырушылық, әлеуметтік, тарихи және мәдени, ғылыми және білім беру, экологияға әсер етеді. Айта кету керек, осы салалардың әрқайсысында өздерінің реттеу құралдарын енгізу қажет.

Мәдени туризмді дамытуға арналған құралдар:

Ереже құралдары:

- мәдени құндылықтарды пайдалану нормалары мен ережелерін реттеу;
- туристік саланың кәсіпорындарының ережелерін, мәдени мұра объектілеріне қатысты олардың құқықтары мен міндеттерін реттеу;
- шетелдік және отандық туристерге кіру және шығу ережелерін реттеу;
- мораторий мен санкцияларды белгілеу;
- мәдени туризмді дамытудың тұжырымдамалары мен бағдарламаларын әзірлеу және қабылдау.

Экономикалық:

- мәдени туризмге жеке инвестициялар үшін қолайлы жағдайлар жасау;
- мәдени туризм инфрақұрылымына тікелей мемлекеттік инвестициялар;
- жеңілдікті салық салу;
- сыртқы сауда артықшылықтары;
- тарифтердің бағасын реттеу;
- сақтандыру.

Ұйымдастыру:

- ұлттық және аймақтық деңгейде мәдени туризм саласын реттеу жүйесін қалыптастыру;
- елдің және оның өңірлерінің имиджін қалыптастыру бойынша шараларды әзірлеу және іске асыру;

- мәдени туризм индустриясының, қоғамдық туристік ұйымдардың және реттеуші субъектілердің өзара әрекеттестігі бойынша консультациялық және келісу кескіндемелерін әзірлеу және енгізу;

- елдің және өңірлердің мәдени туристік өнімін ілгерілету жөніндегі шараларды әзірлеу және іске асыру;

- мәдени туризм саласында халықаралық қатынастарды орнату және қолдау;

- мәдени-туристік ресурстардың жағдайын мониторингілеу және мониторингілеу жүйесін құру және қалыптастыру.

Әлеуметтік:

- жұмыс орындарын субсидиялау;

- адамның дамуына инвестициялар;

- туристердің құқықтары мен мүдделерін қорғау.

Ғылыми-білім беру:

- орта және жоғары білім беру жүйесінде оқытуды ұйымдастыру және қаржыландыру;

- мәдени туризм саласында ғылыми зерттеулерді қаржыландыру;

- халықаралық және ішкі тәжірибе ұйымдастыру.

Мәдениет:

- тарихи ескерткіштерді қорғау және қалпына келтіру;

- мәдени фестивальдар;

- танымал шығармашылық топтардың экскурсияларын тарту және ұйымдастыру;

- жергілікті фольклорды зерттеу, қалпына келтіру және дамыту бойынша іс-шараларды өткізу;

- мәдени мекемелердің, шығармашылық ұжымдардың қызметін қолдау.

Қоршаған орта:

- қоршаған ортаны қорғау шараларын әзірлеу және енгізу;

- зақымдануды жою және табиғи ресурстарды қалпына келтіру;

- қоршаған ортаға зиян келтіретін өндірістік технологиялардың енуінің алдын алу.

Мемлекеттік, облыстық және жергілікті бюджеттер, мақсатты бюджеттен тыс қорлар мемлекеттің қаржылық базасын қалыптастырады, ал мемлекеттік органдар жергілікті атқарушы органдардың функцияларын (билік орындарын) орындауын қамтамасыз етеді, оның ішінде қоғамның экономикалық өмірін реттейді. Мемлекеттік реттеудің жоғарыда аталған әдістерінің көпшілігі мемлекеттік қаржыларға негізделген. Соның ішінде, бюджетті реттеу әдістері ерекше орын алады. Мәселен, тікелей мемлекеттік қаржыландыру мен несиелеудің қазіргі және ұзақ мерзімді қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған әдістер (мемлекеттік материалдық ресурстарды мемлекеттік сатып алу, мемлекеттік инвестициялар). Мемлекеттік және жергілікті бюджеттердің шығындары арқылы туристік ұсыныстың көлемі мен құрылымына, салалар мен

өңірлер бойынша инвестициялар мен капиталды бөлу бойынша мақсатты әсер етеді.

Аймақта мәдени факторларды дамыту туристік ағындарды тарту үшін ресурстарды кеңейту құралы болып табылады. Көптеген елдерде туризм мәдени қарым-қатынас саясаты деп те аталады.

Қаралып отырған мәселе аясында туристік индустрияның дамуы аймақтық экономикалық стратегияны іске асырудың маңызды шарты болып табылатын маңызды экономикалық ресурс ретінде әрекет ететін Қазақстан халықтарының мәдени және табиғи мұраларын сақтаудың белсенді саясатымен тығыз байланысты. Бұл біздің еліміз үшін жаңа фактор. Тарихи және мәдени байлыққа бағдарлану еліміздің бірқатар аймақтарының және тарихи қалалардың ұзақ мерзімді әлеуметтік-экономикалық дамуының нақты мүмкіндіктерінің бірі болып табылады.

Туризмді мәдени және танымдық мақсаттарымен дамыту идеясы түбегейлі жаңа жобамен байланысты. Тарихи, мәдени және табиғи мұра кешені аймақтың нақты және өте маңызды экономикалық ресурсы болып табылады. Ол әлеуметтік саясат пен дамуды жүзеге асырудың перспективалық бағыттарының бірі болып табылатын мамандандырылған саланың негізі бола алады. Жергілікті экономика рухани өмірдің маңызды факторы болуы тиіс [48].

Осылайша, мәдени туризмді дамыту жеке қалалардың, сондай-ақ бүкіл елдердің экономикалық дамуының катализаторы болуы мүмкін. Бұған қоса, бұл дамуды тек туризм саласында ғана емес, сондай-ақ осы саланың тартымды салаларын қалыптастыратын өнеркәсіптің алдыңғы салаларында да байқауға болады. Бұл процесс көбінесе олардың өмірлік кезеңінің соңғы сатысында тұрған және ыдырау кезеңіне жақындаған туристік бағыттарға қатысты. Қазіргі уақытта осындай жағдайдағы көптеген елдер мен өңірлер бар. Бұл, ең алдымен, жаппай «жағажай» туризмінің кезеңін аяқтау үдерісімен байланысты, тиісінше, оған арналып тағайындалған пункттердің жойылуы. Мәселен, мәдени туризм қазіргі туризм индустриясында жеткілікті перспективалық құбылыс болып табылады, оның дамуы осы елге оң әсер етуі және оның дамуына өз үлесін қосуы мүмкін.

Мәдени даму деңгейін туристік нарықта белгілі бір аймақтың қолайлы имиджін қалыптастыру үшін де пайдалануға болады. Мәдениет элементтері мен факторлары облыстың туристік мүмкіндіктері туралы ақпаратты тарату арналары болуы мүмкін. Туризмді дамытудың табысы жалпы қабылданған стандарттар мен талаптарға сәйкес келетін материалдық-техникалық базаға ғана емес, сондай-ақ ұлттық мәдени мұраның бірегейлігіне де байланысты.

Қазақстан ішкі туризмді дамыту үшін, сондай-ақ шетелдік туристерді қабылдауға мүмкіндігі мол. Ол қажет ететін барлық нәрсе – кең аумақ, жабық табиғат, бай тарихи және мәдени мұра. Қазақстан кез келген елден келген туристер үшін өте қызықты. Бұл – еуропалық және азиялық мәдениеттердің тоғысқан орны.

Мұндай жағдайда мәдени туризмді дамытуға еліміздің көптеген әлеуметтік-экономикалық проблемаларын шеше алатын фактор ретінде ғана емес, сондай-ақ әлемдегі туристер үшін ең тартымды елдер қатарында Қазақстанның белгілі бір ұстанымын қамтамасыз етуге болады.

Өкінішке орай, кейбір жағдайларда байланысты, Қазақстан әлі толық өз рекреациялық әлеуетін жүзеге асыруға және осы саладағы өз ресурстарын бір жақты пайдалана алмай отыр. Ол мынадай жағдайларға байланысты:

- ішкі саясаттың тұрақсыздығы;
- автомобиль және көлік инфрақұрылымының халықаралық стандарттарға сәйкес келмеуі;
- ескі әуежай, автобус және темір жол станцияларын салу және қайта жаңарту, қызмет көрсету;
- қонақ үйлер мен олардағы қызмет көрсету деңгейі халықаралық стандарттарға сәйкессіздігі;
- қалалардағы қонақ үй және мейрамхана қызметтеріне шамадан тыс баға;
- мемлекеттік және жергілікті деңгейде ішкі туризм үшін заңнамалық және экономикалық ынталандырудың жетілмегендігі;
- белгілі бір туристік орталық үшін де, тұтастай алғанда ел үшін теріс имиджді қалыптастырып отырған, жеткіліксіз білікті туристік қызмет ұйымы;
- Қазақстанның туризм елі ретінде оң имиджін қалыптастыру үшін мемлекет пен жергілікті биліктің бірыңғай саясатының жоқтығы себеп болып отыр [30, Б. 15-16].

Қазіргі Қазақстан территориясы екі ежелгі көшпенді және отырықшы мәдениеттің тоғысқан жерінде орналасқандығы белгілі. Олар көптеген ғасырлар бойы қатар өмір сүріп келген және үздік материалды және рухани жетістіктерімен бүгінгі күнгі мәдениеттің қайнар көзі болып отыр. Бұл жерде көп халықтар мен ежелгі өркениеттердің мәдени ескерткіштері пайда болған.

Қазақстандағы туризм индустриясының қазіргі жағдайы мен үрдістерін ескере отырып, мәселелерді шешу үшін мынадай ұсыныстар ұсынылады:

1) туризмді аумақтық ұйымдастыру және дамытудың кешенді болжау мәселелерімен айналысатын мамандандырылған ғылыми құрылымдардың практикалық маңыздылығын арттыру, туризмді және рекреациялық ресурстарды бағалау бойынша жұмыстар жүргізу, туризмді ұйымдастырудың ғылыми принциптерін әзірлеу, оның кейбір түрлерін қоса, оларды басқару;

2) туристік объектілердің табыстылығына байланысты демалуға және экономикалық өсуге жағдай жасау. Бұл халықты жұмыспен қамту және халық табысының тұрақты өсуін қамтамасыз етеді, тиісті салаларды дамытуды ынталандырады;

3) ішкі және сыртқы туризмді дамыту туралы заңнаманы жетілдіру, тіркеу процедураларын жеңілдету арқылы туризм қызметін мемлекеттік реттеу және қолдау жүйесін дамыту;

4)ішкі туризмді дамыту саласындағы түрлі министрліктер арасындағы ынтымақтастықты орнату, өйткені бұл міндетті шешу ғылым, мәдениет, білім, денсаулық сақтау тұрғысынан кешенді көзқарасты қажет етеді;

5)техникалық реттеу жүйесімен белгіленген талаптарға сәйкес көлік және қонақ үй қызметтерінің сапасын арттыру;

6)қоршаған ортаға зиян келтірмеу және демалушылар мен жергілікті тұрғындардың қоршаған ортаға зиян келтірмес үшін халықтың мәдениеті мен жауапкершілігі деңгейін көтеруін қамтамасыз ету;

7)туризмді кеңінен тарату және кеңінен тарату мақсатында туристік компаниялар туралы ақпаратты теледидарда, Интернетте, бұқаралық ақпарат құралдарында кеңінен тарату.Әр облыстың туристік қызметтері туралы толық ақпарат беретін бірыңғай онлайн-журналды жасау. Мұндай активті ақпарат алмасу турагенттер арасында ұсыныстар алмасуға мүмкіндік береді.

Қазақстанда 25 мың тіркелген ескерткіштер арасында алғашқы адамдардың тұрақтары, мыңдаған жылдар бойғы тарихы бар қалалар орналасқан. Осы бірнеше археологиялық куәліктер арасында ежелгі, ортағасырлық, шығыс сәулет өнерінің құнды қазынасы жатыр. Қызылорда облысындағы б.з.д. IV-II ғғ. Баланды-II ескерткіші – кірпіштен жасалған әлемдегі алғашқы күмбездердің бірі. Маңғыстау ескерткіші - өзіндік, автономды сәулет стилінің әлемде қайталанбас дамуымен ерекшеленеді. Жамбыл облысындағы Айша-Бибі кесенесі – Қазақстан территориясында VII-VIII ғасырларда құрылыс технологиясының даму деңгейінің зор екендігін көрсететін тағы бір әлемде қайталанбас сәулет туындысы. Түркістандағы Қожа Ахмет Яссауидің кесенесін ЮНЕСКО әлемдік ескерткіш деп таныды. ЮНЕСКО-ның қорғауындағы Таңбалы тас петроглифтер кешені де ерте кезгі уақыттан қалған бірден бір ескерткіш.

Атқарылған жұмыстардың астарында еліміздің ішкі аймақтарындағы мәдени көрнекілікке бай, тарихи негізде қалыптасқан орындарды дамыта отырып, шетелдік туристердің келуіне ықпал жасау болып табылады. Әлемдік тәжірибеге сүйенетін болсақ, ағылшындардың Стоун-хедж, римдіктердің Колизейі ерте кезден қалыптасқан тарихымен ғана танылған жоқ, оның танылуына әсер еткен бірнеше факторлар бар. Айта кететін жайт, зерттеу барысында әлемдік аренаға мәдени ескерткішті көтеру үшін жақсы жасалған пиар агенттердің жұмысы екенін анықтадым. Себебі, әлем бойынша мыңдаған әдемілігі адамды таң қалдыратын тамаша картиналар мен мәдени орындар жетерлік. Бірақ ол жерлер арнайы зерттеген адамдарға болмаса, басқаларға беймәлім күйінде қалуда. Мәдени ескерткіштердің танымал болуы үшін, өзіндік ерекше архитектурасы немесе адам қызығарлық оқиғасы болуы керек. Егер болмаған жағдайда жалғандық немесе иллюзияға негізделген тарихи оқиға дайындалуы қажет. Бұл жағдайда бұқаралық ақпарат құралдарының, оның ішінде киноиндустрияның алдыңғы орынға шығатыны анық. Киноиндустриясы дамығын елдерде өз жерінде кино түсіру арқылы да әлемге танымалдылықты арттыруда. Мысал ретінде «Властелин колец» сериалы Жаңа Зеландия жерінде

түсіріліп, ол жердегі тарихи-мәдени әрі табиғаттың берген сыйы таулы-қыратты, аралды болып келетін әсем ландшафтары сериалдан соң шетелдіктердің көптеп келіп, өлкенің мәдениетімен, көз тартарлық табиғатымен тамсануына мүмкіндік жасады. Осы факторлардың елімізде қарқын алып дамуы, елімізге туристердің кең көлемде келетінінің кепілі бола алады. Бұл фактор маңызды болғанымен де, егер ел ішіндегі инфрақұрлым мәселесі және жоғарыда айтылғандай, туристік аймақтағы әлеуметтік факторлар, экологиялық факторлар реттелмейтін болса туристердің келіп, басқа да туристерді тартуына мүмкіндік болмайды.

Туристерді тартудың тағы бір факторы ретінде табиғи ортаның және климаттың бірқалыпты болуы қарастырылады. Бұл фактор да өз кезегінде ерекшелікке ие болады. Себебі келген турист мәдени орынды тамашалау барысында қолайсыздыққа тап болу ықтималдылығы басты орынға шығады. Бұл жағынан Қазақстан климаты қоңыржайлығымен айқын басымдылыққа ие болады. Осындай факторлардың қадағалануы барысында елімізде мәдени туризм (*кесте №2*) мәселесі шешіліп, әлемнің назары біздің елге ауары хақ.

(Кесте №2. Мәдени туризм)

Қазақ халқының құндылықтары жетерлік, бірақ оны танып-білу мәселесі бүгінгі күннің айғағы, ертеңгі күннің кепілі болып тұр. Елдің дамуы үшін, ол ел өз тарихы мен ата-бабасының қалдырған мәдениетін айқындауы керек.

Қазақстан Республикасында туристік қызметті мемлекеттік реттеудің негізгі принциптері:

- туристік қызметті алға жылжыту және оны дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасау;
- туристік қызметтің басым бағыттарын анықтау және қолдау;
- туризм үшін қолайлы ел ретінде Қазақстан Республикасының идеясын қалыптастыру;

-Қазақстан Республикасының туристер мен туристік ұйымдары мен олардың қауымдастықтарының құқықтарын қорғау, олардың мүдделері мен мүліктерін қорғауды қамтамасыз ету.

Туристік қызметті мемлекеттік реттеудің негізгі мақсаттары:

-азаматтардың демалысқа, туризм саласындағы қозғалыс еркіндігіне құқықтарын қамтамасыз ету;

-қоршаған ортаны қорғау;

-туристерді тәрбиелеуге, білім алуға және жетілдіруге бағытталған іс-шараларға жағдай жасау;

-саяхат жасау кезінде азаматтардың қажеттіліктерін қамтамасыз ететін туристік саланы дамыту;

-туристік саланы дамыту есебінен жаңа жұмыс орындарын құру, мемлекет пен Қазақстан Республикасы азаматтарының кірістерін арттыру;

-халықаралық туристік байланыстарды дамыту.

Туристік қызметті мемлекеттік реттеу:

-туризм индустриясын дамыту, туризмге инвестиция салу саясатын айқындау;

-туризм саласындағы қатынастарды жетілдіруге бағытталған нормативтік құқықтық актілерді қабылдау;

-Қазақстан Республикасының лицензиялау туралы заңнамасына сәйкес туристік қызметті лицензиялау, туристік қызмет саласында стандарттау;

-бюджеттік заңнамаға сәйкес туризмді дамытудың мемлекеттік бағдарламаларын әзірлеуге және іске асыруға бюджеттік қаражат бөлу;

-туристік қызметті штат санын жеңілдету;

-отандық туристердің, туроператорлардың, турагенттердің және олардың қауымдастықтарының халықаралық туристік бағдарламаларға қатысуына жәрдемдесу;

-туристік өнімді ішкі және әлемдік туристік нарықтарда жылжытуға жәрдемдесу;

-елдегі туристік ресурстарды ұтымды және тиімді пайдалану, есепке алу және қорғауды қамтамасыз етеді.

Мәдени нысандардың саны мен әртүрлілігінің өсуі. Бұл фактор бірнеше жолмен жұмыс істейді.

Біріншіден, мәдени нысандарды қалыптастыруда инвестициялар белсенді түрде жүргізіледі. Өйткені, соңғы орындар туристер үшін ғана емес, жергілікті тұрғындардың өмірі мен жұмысына көңіл көтеру құндылығын жоғарылату тұрғысынан және өмірдің гидонистикалық тұжырымдамасын қамтамасыз етуде және сол арқылы басқа елді мекендермен бәсекелестікке жету үшін өздерінің әртүрлілігін қамтамасыз етуге, инвестициялық және білікті жұмыс күшін тартуға арналған. Өз театры, галерея, тарихи мұражай және т.б. жергілікті мақтаныш пен беделдің (жергілікті билік үшін күрес) атрибуты бола алады. Туристерді тарту көбінесе осындай жобаларды жүзеге асырудың қосымша бөлігі болып табылады, себебі жергілікті аудитория тым аз.

Екіншіден, индустриалды даму кезеңінің аяқталуы көптеген аумақтарды экономикалық қызметтің профилінде жұмыс орындарын құру және осы негізде әлеуметтік даму стандарттарын сақтау үшін түбегейлі өзгерістерге әкелді. Постиндустриалды экономиканың проблемаларына жауап ретінде шығармашылық мәдениет деп қарастырылады. Мәдениет салалары бүгінгі күні қаланың экономикалық дамуына және мәдени жаңарудың маңызды катализаторы ретінде көрінеді, ол мәдениет арқылы қалалық жаңғырту қозғалысында көрініс тапты.

Үшіншіден, бүгінгі күні мәдени, атап айтқанда, өндірістің және үй шаруашылықтарының дәстүрлерін көрсететін объектілердің мәдени тұтыну саласына қатысу арқылы анықталған объектілердің құрамын кеңейту. Жоғалған тамырларды іздестіру тарихтан кейінгі экономика мен жаһандану үрдістерін біріктіретін процестерге байланысты болатын ұлттық, аймақтық немесе жергілікті сәйкестікті қалыптастыруды, мәдениет қасиеттерінің мәдени құндылықтарын сақтау мен пайдалануды ынталандырады.

Мәдениет туризмін қолдау және ынталандырудың мемлекеттік, өңірлік және ұлттық, сондай-ақ тарихи нысандарын, оның ішінде мәдени артефактілерді сақтауды және ірі мәдени жобаларды жүзеге асыруды қаржыландыру арқылы тарату.

Қазіргі заманғы технологиялардың жалпы таралуы тұрғысынан мәдени дамуы туралы ақпараттың қолжетімділігін арттыру. Мәдени аттракциондармен виртуалды танысу, адамдарға әртүрлі жаңа ақпарат пен бейнелерді беру, сонымен қатар олардың жеке қатысуын үнемі ынталандырып, жаңа туристік объектілерге бару.

Жаңа және жетілдірілген коммуникациялық технологиялар (көліктік және ақпараттық) тар туристік ұсыныстары бар баға тұрғысынан бәсекеге қабілетті тар нарық сегменттері негізінде туристік өнімдерді саралау мүмкіндіктерін жасайды [14, 19 б.].

Егер еліміз өзіндік мәдениетті жаһандану барысында басқаларға еріп, жоғалтып алмай, келесі ұрпаққа осы күйінде жеткізе алса елдің дамуы одан әрі берік болмақ. Әлемдік аренада танылу мәселесі уақыт еншісінде екені анық. Оны таныту барысында жасалып жатырған жұмыстардың ауқымды екені белгілі. Алға қойылған мақсаттар орындалып, жету жолдары нақтыланған сәтте елдік дәреженің көтерілетініне әлемдік тәжірибе дәлелдеп отыр. Өзге елдердің бастан кешірген қиындықтарын біле отырып, олқылыққа баруымыз дұрыс емес. Осындай тәжірибені көре отырып, мәдени кластерлерімізді дамытып, туристік саламызды жандандыруымыз қажет. Экономикалық жағдай әрқашан басты орында болатыны дұрыс, себебі әр мемлекет өзіндік танымалдылыққа ие болуы үшін экономикалық жүйені қалыпқа келтіреді. Мәдени туризмді дамыту еліміздің мәдениетін басқаға таратып қоймай, еліміздің экономикасын көтеруші басты құралы болып саналады.

2АЛМАТЫ ОБЛЫСЫНДАҒЫ ТАРИХИ-МӘДЕНИ ЕСКЕТКІШТЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ДАМУЫНДАҒЫ ОРНЫ

2.1Елдің әлеуметтік-мәдени және экономикалық дамуындағы мәдени туризмнің рөлі

Мәдени туризм туризмнің ең танымал түрлерінің бірі болып табылады. Мәдениет, белгілі бір аймақтардың тарихы адамдарды қызықтырады және бұл туризмнің дамуын, әлеуметтік-мәдени тұрғыда танымалдылыққа ие болуын қамтамасыз етеді.

Халықтың мәдени өзін-өзі көрсетуі әрқашан қызығушылық тудырады. Туристердің әлемнің түрлі бұрыштарына және олармен бірге тұратын халықтардың табиғи қызығушылығы туристік ынталандырудың ең мотиваторларының бірі болып табылады.

Мәдени туризм басқа мәдениетті білудің ең жақсы тәсілі болып табылады. Мәдени туризмнің гуманитарлық маңыздылығы адамның дамуына, шығармашылығына, білім көкжиегін кеңейтуге мүмкіндік береді. Білімге деген ұмтылыс әрдайым адамның ажыратылмайтын ерекшелігі болды. Туризмді басқа адамдардың өмірін, тарихын және мәдениетін білуімен біріктіру мәдени туризм толықтай шеше алатын міндеттердің бірі болып табылады. Басқа елдің мәдениеті мен әдет-ғұрыптарымен танысу адамның рухани әлемін байытады.

Танымдық туризм адамның басқа адамдардың өмірі, мәдениеті, әдет-ғұрыптары туралы білетін саяхаттың барлық қырларын қамтиды. Сондықтан туризм мәдени байланыстар мен халықаралық ынтымақтастықты дамытудың маңызды құралы болып табылады.

Аймақта мәдени факторларды дамыту туристік ағындарды тарту үшін ресурстарды кеңейту құралы болып табылады. Көптеген елдерде туризм мәдени қарым-қатынас саясаты депте аталады.

Мәдени даму деңгейін туристік нарықта белгілі бір аймақтың қолайлы имиджін қалыптастыру үшін де пайдалануға болады. Мәдениет элементтері мен факторлары облыстың туристік мүмкіндіктері туралы ақпаратты тарату арналары болыпесептеледі. Туризмді дамытудың табысы жалпы қабылданған стандарттар мен талаптарға сәйкес келетін материалдық-техникалық базаға ғана емес, сондай-ақ ұлттық мәдени мұраның бірегейлігіне де байланысты.

Ұлттық мәдени мұраның объектілері ақылды және шығармашылық түрде ұсынылуы керек. Бір елдің өндірісі іс жүзінде басқа елдегідей болып, ғылыми және технологиялық прогресс өз жұмысын жасады. Танымал туристік бағыт болғысы келетін облыс бірегей мәдени кешендерге ие болуы және оларды туристік нарыққа ұсынуы керек.

Мәдениет кешенінің маңызды сипаттамасы оның халықтың қалыптасқан құндылық критерийлеріне сәйкестігінің тұрақтылығы болып табылады. Бұл

фактор туристердің белгілі бір мәдени нысанаға деген ұзақ мерзімді қызығушылығына байланысты. Сондықтан туризмді ұйымдастырушылардың негізгі мақсаттарының бірі туризм үшін мәдени кешенді құру ғана емес, сондай-ақ өте ұзақ тарихи кезеңді сақтау болып табылады.

Баспа басылымдарынан, көркем әдебиеттерден және басқа да дереккөздерден кез-келген ақпаратты алуға болатынына қарамастан, «жүз естігеннен гөрі бір рет көрген жөн» дегенескі ақиқат ескірмейді. Сондықтан туристерді тартуға мүдделі аймақ өзінің мәдениетіне деген қызығушылығын арттыратын арнайы бағдарламаларды және іс-шараларды жоспарлап, дамытып, әлеуетті туристерді тарту үшін оның мәдени әлеуеті туралы ақпаратты тарату керек.

Туристердің түрлі топтары мен санаттары үшін туристік бағыттың тартымдылығына әсер ететін маңызды мәдени өзгермелі оның мәдени сипаттамасы болып табылады. Туристердің үлкен қызығушылығын өнер, ғылым, дін, тарих және т.б. сияқты мәдениеттің элементтері құрайды.

Бейнелеу өнері – бұл туристік сапардың дәлелі болып табылатын мәдениеттің маңызды элементтерінің бірі. Оның кең таралуы туристерді өңірдің мәдениетімен таныстыру мақсатында танымал курорттарда (қонақ үй-жайларда) ұлттық бейнелеу өнері туындыларымен таныстыру үрдісіне байланысты.

Сондай-ақ, ұлттық бейнелеу өнерінің әртүрлі түрлерін және элементтерін кеңінен танытатын фестивальдер да танымалдылыққа ие.

Музыка және билер. Облыстың музыкалық әлеуеті мәдениеттің тартымды элементтерінің бірі болып табылады. Кейбір елдерде музыка – туристерді тартудың негізгі факторы. Жыл сайын танымал музыкалық фестивальдерге мыңдаған қатысушылар қатысады. Көптеген курорттық қонақ үйлер кешкі ойын-сауық бағдарламалары, фольклорлық кештер және концерттер кезінде өз қонақтарына ұлттық музыканы ұсынады. Көптеген туристік орталықтарда сатылатын ұлттық музыка жазбалары бар аудиокассеталар туристерді халық мәдениетімен таныстырудың керемет құралы болып табылады.

Этникалық билер ұлттық мәдениеттің тән элементі болып табылады. Әр өңірдің дерлік өз ұлттық биі бар. Туристерді бимен таныстыру арнайы шоу, фольклорлық кештер, ойын-сауық бағдарламалары кезінде орын алады.

Халықтық қолөнер. Туристерді қабылдайтын аймақ оларға жергілікті қолөнер шеберлері мен қолөнершілерден (зауыт немесе қолөнер әдісі бойынша) жасалған көптеген кәдесыйларды ұсынады. Кәдесыйлар - бұл елдің жақсы естелігі. Туристерге қажетті барлық кәдесыйлар, сондай-ақ басқа да тауарлар (кемпингтік жабдықтар, жағажай аксессуарлары) қол жетімді болуы керек және ыңғайлы орналасқан дүкендерде, басқа да сауда орындарында сатылуы керек. Сапарлар барысында өте күшті болып табылатын туризм өнімдері сол кезде дайындалуы тиіс. Өйткені, әсіресе туристер арасында сатып алу және ақша жұмсау сұранысқа ие. Кейбір туристік орталықтарда ұлттық стильдегі арнайы дүкендер құрылады, онда жергілікті қолөнершілер тікелей сатып алушылардың

қатысуымен өнімдер шығарады. Кәдесыйларда сауда жасаудың бұл түрі – бұл аймақтың өзіндік ерекшелігі және туристердің қызығушылығын тудырады.

Тарих. Облыстың мәдени әлеуеті тарихи мұрасында көрініс табады. Көптеген туристік бағыттар өз тарихын туристік ағындарды тарту факторы ретінде қарастырады. Бірегей тарихи орындардың болуы аймақтағы туризмнің табысты дамуын алдын ала анықтайды. Тарихи және тарихи нысандармен танысу - туристік ынталандырудың ең танымал түрі.

Облыстың тарихи мұрасы туристік нарыққа шығады. Сондықтан ұлттық туристік ұйымдар облыстың тарихи әлеуеті туралы ақпаратты тарату керек.

Туристік бағыттар үшін дәстүрлі мәдени іс-шараларды (фольклор, фестивальдар және т.б.) өткізу және бүкіл әлемнің туристеріне қызығушылық танытқан жөн.

Мәдени туризм тек аймаққа табыс әкеліп қана қоймайды, сонымен бірге жергілікті тұрғындарға өзінің бірегей мұрасын мақтан тұтуға және оны туристермен бөлісуге мүмкіндік береді. Егер қоғам оны ескерсе, ол туризм үшін бірегей ресурстарды ұтымды пайдалану жүйесін жасай алады.

Туризмнің табысты дамуы, демек, әлеуетті туристерді жаппай тарту аймақтың мәдени, тарихи және табиғи ресурстарын сақтауға бағытталған іс-әрекеттерге байланысты. Аймақтың туризм үшін тарихи, мәдени және табиғи әлеуетін пайдалану жөніндегі бағдарламаны іске асыру мәдениет элементтерін пайдалануды қамтитын маусымаралық туризмнің көптеген нысандарын ұсыну арқылы маусымдық сұраныс ауытқуларының мәселесін шешеді.

Бүгінгі күні мәдени туризмді дамыту үшін тарихи ескерткіштер, инфрақұрылымды жаңғырту және жөндеу мақсатында ішкі резервтерді іздестіру қажет, олардың үлестері, несиелері, инвесторлар тарту арқылы туризм, соның ішінде қалалық ортаны дамыту мақсатында тарихи аймақ аясында арнайы мәдени туристік туристік қор құру басты орында қарастырылады.

Аймақта және халықаралық деңгейде мәдени туризмді дамыту келешекте түрлі әлеуметтік-мәдени және экономикалық-басқару аспектілері бар тарихи қалалар мен ауылдардың әр түрлі түрлерімен байланысты болуы керек. Есептеулерге, сондай-ақ табиғи аумақтарға осындай көзқарас туристік маршруттар үшін ең маңызды және әртүрлі нұсқаларды анықтауға мүмкіндік береді. Елді мекендердің әлеуметтік-мәдени типологиясы олардың функционалдық сипаттамаларына, өмір сүрудің әртүрлі жолдарына негізделі отырып, төмендегідей нұсқалар болуы мүмкін:

- ауыл шаруашылығы;
- сауда;
- курорт;
- әскери;
- этникалық топтардың шағын резиденциясы бар елді мекендер.

Мұндай қалалар мен ауылдардың табиғат ортасымен, тарихи және мәдени ескерткіштердің болуы өңірлік және халықаралық мәдени туризмнің көп қырлы

дамуына негіз болып табылады. Бұл тұрғыда туристердің әлеуметтік топтарының мақсаттары мен мүдделерін емес, олардың кәсіби және күнделікті тәжірибесін байытатын, тарихи қалалар мен ауылдардағы туризмді дамытатын, тиісінше, елді мекендердің кейбір экономикалық проблемаларын шешуге болады.

Жоғарыда айтылғандарға сүйенсек, мәдени туризм шын мәнінде өңірлік дамудың ресурсы бола алады, себебі ол адамдардың осы жерге баруға деген ықыласына әсер ететін бірқатар маңызды сипаттамаларға ие. Ал мәдениет туризмінің халықаралық деңгейде де, аймақтық деңгейде де барлық деңгейлерде дамуы үшін үлкен перспективалары бар.

Экскурсия барысында адамға не қызықтыратыны туралы нақты және егжей-тегжейлі ақпарат алынады. Бүгінде адамдар әлемімізді түсініп, әлемді түсінуге тырысады, оның өмір сүру заңдарын түсінеді және оның барлығы қалай басталғанын және біз ақыр соңында не болғанын түсінеміз. Бұл мәселелерде біз мәдени және танымдық туризмді түсінуге көмектесеміз, өйткені адамдардың рухани дамуына деген ұмтылысы әрі қарай дамуға мүмкіндік береді.

Мәдени туризм туристі мәдени құндылықтармен таныстыратын танымдық мақсаттармен саяхат және оның көкжиектерін кеңейтеді [15, 17 б.].

Қазақстан, сөзсіз, ең қуатты туристік ресурстарға ие, бірақ қазіргі уақытта ол әлемдік туристік өнімнің тек 1% ғана құрайды. Демек, туризмді дамыту, нарықтағы жаңа туристік өнімнің жетіспеушілігі және бұрынғыдан сапалы ерекшеленетін жаңа, қазіргі заманғы туристік инфрақұрылым.

Мәдениет – бұл халықтардың тәуелсіздігі мен өзіндік ерекшелігін дамыту, сақтау және нығайту үдерісінің іргелі негізі. Қазіргі кезде Қазақстандағы туризмнің негізгі мәселесі – бұл туризмді дамыту. Көптеген адамдар, тіпті Қазақстан жерінің тарихын білетін адамдар әрдайым «біз нені көрсете аламыз?» деп сұрақ қояды.

Әрине, «Греция» деген сөзді естігенде, ежелгі ғибадатханалардың жарқын бейнелері пайда болады, Египет бізді пирамидалармен, ал РимКолизеймен және әлемге әйгілі архитектуралық және өнер туындыларымен таңғалдырады.Эйфел мұнарасы мен Стоунхедж туралы, Еркіндік мүсіні және ежелгі дәуірдегі Чехиялық құлпы тастары туралы бәрі біледі.

Соңғы онжылдықта елімізде эстетикалық өнімділік пен тарихи маңызы жағынан әлемдік өркениеттердің танымал қазынасымен салыстырылатын мәдени және көркем құндылықтары бар палеолит, неолит, қола дәуірінің, ерте темір дәуірінің және орта ғасырдың қызықты ескерткіштері ашылды.

Бұл ескерткіштерсоншалықты маңызды емес, бірақ провинцияда туризмді дамыту үшін үлкен мәдени әлеует. Жергілікті көрікті жерлерде туристік көрікті енгізу бүкіл әлемде танымал және кең таралған мәдени, білім беру туризмін дамытуға серпін береді.

Бұл мәселеде тағы бір маңызды мәселе бар - бұл білім беру және тәрбиелеу мәселесі. Қазіргі уақытта ұлттық идеяны табу мәселесі өте

өткірретінде саналады. Біздің өткен өмірімізді зерделеу және біздің алдымызда өмір сүрген жүздеген ұрпақтың тәжірибесі мен жетістіктерін пайдалану оның шешіміне жақсы ықпал етуі мүмкін.

Тұтастай туризм дегеніміз не?- деп сұрақ қоятын болсақ, бұл– демалудың, бос уақыттың, таным мен жаңа білімге ие болудың танымал түрі ғана емес, сонымен қатар қазіргі заманғы жастарды тәрбиелеу құралы. Біздің идеологияға жаңа көзқарастарымызда когнитивті туризмді дамыту жас ұрпақты тәрбиелеу мәселесінде қажет болады. Идеологиялық вакуум жағдайында, негізінен мәдениет арқылы, адамзаттың рухани тәжірибесін беру, адамның адамгершілік қалыптасуы.Әрбір адам өзінің тарихын, оның тамырларын білуге міндетті, бірақ тарихи тамырларды білу процесі бұрынғыға қарағанда түбегейлі ерекшеленуі керек. Қазіргі заманғы адамның біліміне сіңіру үшін жаңа тәсілдер қажет[16, 31 б.].

Қазіргі заманғы мәдени туризм арасында үш негізгі айырмашылық бар:

1) туристің белсенді рөлі мен ұстанымы өте маңызды, маршруттарды және олардың өту формаларын таңдау өте жоғарғы деңгейде;

2) бұрынғыдай жеке ескерткіштерді емес, сонымен бірге ажырамас мәдени ортаны тарту рөлі бар;

3) Қазақстанның белгілі бір аймағының мәдени құндылықтары көбінесе көбейтуге қабілетті мәдени капитал, оның ішінде туризмнің қазіргі заманғы нысандарынан түсетін табыс арқылы жүзеге асырылады.

Біздің заманымыздың өткір проблемаларының бірі – демалыс мәселесі.Барлық дамыған елдерде адам мен қоғамды, адам мен табиғатты үйлестіруге ықпал ететін мәдени туризмнің дамуы қоғамдық игілік болып табылады. Тарих, табиғат және мәдениет ескерткіштері, археология сынды туризмнің негізгі объектілері,тарихи ескерткіштер тұрақты табыс көзі болып табылады және жұмыс орындарын құру мәселесін шешеді [20, 28 б.].

Соңғы жылдары көптеген мемлекеттерде туристік ресурстардың ішінен тарихи және әлеуметтік-мәдени ресурстарға жете көңіл бөлінуде, өйткені жер бетінде көптеген ежелгі қалалар табылып, зерттелуде.Сондықтанда туристердің жаңа туризм объектілерін немесе тарихи маңызы бар ежелгі қалалар мен қорғандарға саяхат жасауға, тарихымен танысып, зерделеуге және оларға қатысты аңыздарға көп мән беріп, қызығушылықтары артуда. Туризмнің тарихи-мәдени бағытын дамытуда мәдени мұраларды зерттеу және олар туралы ақпараттық анықтамалықтар дайындап тарату мәселесі үлкен орын алуда. Саяхаттардың мақсаты мен басты мотивациясы бойынша туризмнің келесі түрлерін бөліп көрсетуге болады:

-американдық ғалым В.Смиттің ойынша, туризмнің алты категориясы бар, олар: этникалық, мәдени, тарихи, экологиялық, рекреациялық, әскери туризм[17, 17 б.];

-украиндық ғалым Н.П.Крачило, туризмнің өзгеше алты түрін ұсынған, олар: курорттық-емдік, мәдени-ойын-сауық (тарихи-мәдени, археологиялық,

архитектуралық ескерткіштермен танысу мақсатындағы туристік саяхаттар), спорттық, танымдық-іскерлік, діни, кәсіптік туризм [18, 27 б.];

-орыс ғалымы Н.С.Мироненконың пікірінше, туристік іс-әрекет басты мотивтері бойынша келесі төрт түрге бөлінеді деп өз еңбектерінде атап өткен, олар: емдік, сауықтыру және спорт, танымдық туризм (натуралистік, мәдени-тарихи) [19, 68 б.];

-орыс ғалымы В.А.Квартальнов, саяхаттау мотивтері белгілі бір деңгейде туристерді саяхат мақсаты бойынша келесі түрлерге бөлген: демалыс, бос уақыт, ойын-сауық, танымдық туризм, спорт туризм және оның салалары, қажылық, іскерлік мақсаттар, қонақ болу мақсаты. Оның ойынша, мәдени-тарихи туризмнің басты міндеті –мәдениет, ғылым және техника жетістіктерімен таныстыру, тарихи орындар мен құрылыстарға саяхаттау [20, 151 б.].

Жоғарыдағы топтастырулардың ішінен соңғы кездері туристерді адамзат тарихының ежелгі ескерткіштерін танып-білу қызықтырып, тартады. Қазба жұмыстары барысында табылған ескерткіштер жылжымайтын (алғашқы қоныстар, қорғандар, қабірлер және т.б.), жылжымалы (еңбек қаруы, тұрмыстық заттар, әшекейлер және т.б.) болып бөлінеді. Сәйкесінше, жылжымалы ескерткіштер мұражай жәдігерлері қатарын толықтырып, мұражайларға сақталған. Ескерткіштердің екі түрі де туризм нысаны болып табылады. Мәселен, АҚШ және Еуропа елдерде алғашқы қауым археологиясы мен тарихының көзтартар жерлері бойынша туристік-экскурсиялық бағыт пен мұражайларын ұйымдастыру бойынша тәжірибелеріне қызығушылық танытуда жәнеосыған байланысты, оларды туризм қажеттілігіне жаратуда.

Қалалық жерлерді дамыту үшін мәдениет саласына айналдыратын, әртүрлі мәселелерді шешуге, жұмыс орындарын кеңейтуге және халықтың әлеуметтік-демографиялық құрылымын жақсартуға, ескерткіштерді қалпына келтіру және қалпына келтіру жұмыстарын қолдауға, бірегей кәсіпорындар мен өнер туындыларын дамытуға көмектесетін –мәдени туризм болып табылады. Мәдени туризмнің ерекшелігі – маусымаралық, болжамды және жаппай сипатта болады [47].

Қазақстанның тарихи қалаларының тарихи және мәдени байлығы туристер мен экскурсиялықтарға қызығушылық тудырады, бірақ қазір көптеген қалалардың тарихи ортасы дағдарыс жағдайында. Тарихи және мәдени ескерткіштердің едәуір саны шұғыл түрде қалпына келтіруді қажет етеді. Бұл мәселеге қосымша, тарихи қалаларда мәдени туризмді дамытуға кедергі келтіретін басқа да мәселелерді анықтауға болады.

Мәдениет туризмін тиімді дамыту қазіргі мәдени-туристік әлеуетті сақтауға, Қазақстанның тарихи қалаларының экономикалық жағдайын жақсартуға және жергілікті халықтың сапасы мен өмір сүру деңгейін арттыруға мүмкіндік береді.

Халықаралық туризм қазіргі уақытта сыртқы экономикалық қызметтің қарқынды дамып келе жатқан секторларының бірі болып табылады. Туризмнің

тұтастай алғанда әлемдік экономикаға да, жекелеген елдер мен аймақтардың экономикаларына әсерінің үнемі өсуі әлемдік экономиканың қалыптасуы мен дамуымен қатар жүретін маңызды, тұрақты және ұзақ мерзімді үрдістердің бірі болып табылады.

Туризмнің халық шаруашылығының нақты қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған негізгі ұлттық экономиканың тәуелсіз саласына айналғаны анық. Осы қажеттіліктердің алуан түрлілігі туристік кәсіпорындармен ғана емес, сондай-ақ экономиканың дамуына мультипликативті әсер ету факторларының бірі ретінде туризмнің маңыздылығын анықтайтын басқа салалардың кәсіпорындарымен де сәйкес келеді [32, Б. 30-34].

Туризм әлемдік интеграциялық үдерістердің факторларының бірі және туризм бизнесі экономиканың маңызды секторына айналуға. Әлемдегі туризмнің дамуына ғылыми-техникалық прогрестің ықпал етуі, халықтың өмір сүру сапасын жақсарту, бос уақытты ұзарту, демалыс, экономикалық және саяси тұрақтылық және басқа да бірқатар факторлар әсер етеді. Бірегей табиғи ресурстар мен көшпелі халықтың өзіндік мәдениетіне ие, Қазақстан халықаралық және аймақтық нарықтарда туризмді дамыту үшін зор іске асырылмаған әлеуеті бар ел қатарында. Рекреациялық ресурстар мен тарихи-мәдени мұраның туристік потенциалы Қазақстанның халықаралық туризм нарығына үйлесімді түрде араласуға және елдегі туризмді қарқынды дамытуға мүмкіндік береді. Бұл халықты жұмыспен қамту және халық табысының тұрақты өсуін қамтамасыз етеді, тиісті салаларды дамытуды ынталандырады және халық шаруашылығына инвестициялар ағынын ұлғайтады.

Қазақстан Республикасының туризм индустриясы мемлекеттік деңгейде экономиканың басым салаларының бірі болып табылады. Қазақстан экономикасының индустриялық-инновациялық дамуының ережелерін іске асыруда жетекші рөл отандық кластерлер жүйесіне жатады. Олардың арасында туристік кластер ерекше орын алады. Бүгінгі таңда осы саланы дамыту үрдісі әлемнің ең танымал курорттарын жақсы зерттеген туристер туристік сектор дамып келе жатқан елдерге ұмтылады. Президент Н. Назарбаев туризм, мұнай және газ өнеркәсібі, азық-түлік және тоқыма өнеркәсібі, көліктік-логистикалық қызметтер, металлургия және құрылыс материалдары сияқты сегменттердің кем дегенде 5-7 кластерін құра отырып, дамыту жоспарын әзірлеу қажеттігін атап өтті. «Олар экономиканың шикізаттық емес секторларында ұзақ мерзімді мамандандыруды анықтайды», - делінген елбасының елге жолдауында.

Қазақстандағы туризмді дамытудың негізгі мақсаты экономиканың саласы ретінде саланы дамытуға, әлемдік туристік нарықтың жүйесіне кірігуіне және туризм саласындағы одан әрі халықаралық ынтымақтастықты дамытуға негіз болатын заманауи жоғары тиімді және бәсекеге қабілетті туристік кешенді құру болып табылады [21, 4 б.].

Осылайша, жоғарыда айтылғандардың барлығы туристік саланың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға және туристік бағыт ретінде Қазақстанның

тартымдылығын арттыруға мүмкіндік береді. Бұдан басқа, индустрияның одан әрі дамуы туризм индустриясы үшін бәсекеге қабілетті инфрақұрылымды құруға, жаңа ұлттық туристік өнімдерді қалыптастыруға, олардың халықаралық және ішкі нарықтарда жылжуға бағытталатын болады.

Трендтер:

- халықтың кедей бөлігін демалу құқығын жүзеге асыруға қолдау көрсету;
- әуесқойлық (спорттық) туризмді дамыту;
- туристік өнімнің нарықтық сұранысқа сәйкестігі және отандық және халықаралық нарықта сұранысқа ие;
- Ұлы Жібек жолының қазақстандық учаскесінде мәдени туризмді дамыту және онымен экологиялық-авантюризм туризмімен тығыз байланысты;
- Қазақстанның туристік өнімдерін дамыған елдердің нарықтарына көтермелеу;
- түрлі жарнамалық және жарнамалық іс-шаралар арқылы Қазақстанның туристік имиджін дамыту;
- туризмді реттеуді жетілдіру;
- туристік қызметтерді статистикалық есепке алу әдістерін халықаралық стандарттарға сәйкес келтіру;
- туризм саласында кадрларды даярлау және біліктілігін арттыру жүйесін дамыту;
- туризм саласындағы халықаралық ынтымақтастықты дамыту;
- қоршаған ортаны қорғау және мәдени мұраны сақтау жөніндегі шараларды қамтамасыз ету;
- ақпараттық қолдау жүйесін жетілдіру.

Адамзат тарихында даму үрдісінде әр түрлі дәрежедегі мәдени-тарихи ескерткіштер салынған. Қоршаған орта өзгерістеріне орай өткен заман ескерткіштері әр түрлі жағдайда тарихи мәдени мұра ретінде келіп жетті. Осындай ресурстардың бірі - туризмкейінгі жылдары елімізде жанданып келе жатқан салалардың бірі. Бүгінгі таңда бұл сала экономикамызға орасан зор пайда әкелетін тармағына айналып отыр. Тарихи-мәдени ескерткіштердің қазірге дейін жеткен нысандарының ішінде қорымдар, қорғандар мен жартастар, таңба суреттерінің маңызы зор. Жас ұрпақ жанына рухани азық, өткен тарихқа деген, өз ұлтының салт-дәстүріне деген қызығушылықты дамыта отырып тәрбиелеу – әр адамның мызғымас ұстанымы.

Туризм халықаралық қатынастардың жақсарып, елдер арасындағы достықты күшейтуге ұмтылыс күшейген кезде, туризмді дамытудың қазіргі кезеңі мен болашақтағы даму бағытымен ұштастыра жүргізіледі. Туризм әлемнің көптеген елдерінің өте көңіл қоярлық шаруашылық салаларының бірі болып отыр. Мамандардың болжауы бойынша, ХХІ ғасыр туризм ғасыры болмақ [26, 5 б.].

Туризм – халықтың рекреациялық қажеттілігін (денсаулығын жақсарту, күш-қуатын қалпына келтіру, т.б.) қанағаттандырудың ең тиімді жолы. Туризм адамдардың қарым-қатынасын, танымдық қабілетін арттырып, мәдениет пен

өнердің дамуына, ел экономикасының өркендеуіне өзіндік үлесін қосып, ел мәртебесін әлемге танытуға мүмкіндік туғызады. Ел ішінде саяхат жасау ішкі (ұлттық) Туризм, ал шетелге саяхатқа шығу халықаралық (шетелдік) Туризм; саяхат мақсатына қарай: экологиялық, ойын-сауық, танымдық, спорттық, балалар Туризмі; әлеуметтік мақсатына қарай: іскерлік (конгресс, жәрмеңке), этникалық, діни Туризм болып бөлінеді [23, Б. 15-17].

Туризм бүкіл әлемде тұрғындарды еңбекпен қамтамасыз етуге мүмкіндік туғызатын бірден-бір тиімді іс көзі болып табылады. Тарихи-мәдени ескерткіштер-туризмді дамытуда маңызды орын алады [24, 5 б.]. Еліміз егемендік алғаннан бастап туристік іс-әрекеттерді жандандыру мәселелері қозғала бастады. Алдымен, туризм концепциясы, іле-шала 1993 жылы «Туризм Заңы» бекітілді. Міне, содан бері жиырма жылдан астам уақыт өтті, туризм біртіндеп дамып келеді. Оның халықаралық деңгейге жетуіне әлі талай жылдың легі керек. Халықаралық деңгейге көтерілуі үшін алдымен мемлекетішілік туризмді көтеріп, туристік инфрақұрылымды алдыңғы қатарлы елдер деңгейіне жеткізу абзал.

Қазақстан Республикасы әлемдік туристік нарықтарға белсенді ену үшін объективті алғышарттарға ие. Қазақстанның негізгі туристік өнімі – табиғи ресурстар, тарихи және мәдени мұралар. Статистикалық және эмпирикалық деректерді талдау Қазақстанның туристік өнімдеріне қызығушылығын және туризмді дамытудың оң үрдістерін дәлелдейді.

Қазақстандағы туризмді дамытудың басты мақсаты – туризмнің әр түрлі туристік қызметтеріне қажеттілікті қанағаттандыра алатын, елге түсетін кірістерді және жаңа жұмыс орындарын, оның ішінде экономиканың тиісті секторларында жұмыс істейтін экологиялық және әлеуметтік бағдарланған, жоғары табысты және бәсекеге қабілетті туристік индустрияны қалыптастыру. Қазақстан Республикасының экономикасындағы халықаралық туризмнің рөлі осы мақсатқа жету дәрежесімен анықталады.

Қазақстанның туризм индустриясы нарықтық күштерді туризмнің белгілі бір түрлеріне және мақсатты нарықтарға шоғырландыру кезінде мүмкіндігінше бәсекелестік артықшылықтарын жүзеге асыра алады. Ең бәсекеге қабілетті және тартымды түрлер:

- курорттық және рекреациялық туризм;
- таулы-авантюралық туризм;
- Ұлы Жібек жолындағы туризм;
- іскерлік туризм.

Туризмнің бұл түрлері 2017 жылға дейін барынша перспективалы болып табылды, өйткені олар туристер үшін тартымды және қысқа мерзімде олардың инвестицияларына жоғары экономикалық пайда әкеледі.

Қазіргі уақытта туризм индустриясының табысы шамамен 6 млрд. теңгені құрайды, 2020 жылға 9 млрд. теңгеге жетуі мүмкін, бұл еліміздің ЖІӨ-ге елеулі үлес қосуы, сондай-ақ төлем балансын қалыптастыруы мүмкін.

Соңғы жылдары шетел азаматтарының Қазақстанға кіруінің айтарлықтай артуы байқалды. Егер осы өсу үрдісі жалғаса берсе, біз 2020 жылға қарай шет елдерден келген келушілердің ағынын миллион адамға дейін көбейтуді күте аламыз.

Осылайша, жоғарыда келтірілген деректер қазіргі уақытта Қазақстан экономикасындағы халықаралық туризмнің өсу рөлін, сондай-ақ таяу болашақта туризмді дамыту перспективаларын көрсетеді.

2.2 Қазіргі кездегі Алматы облысындағы тарихи-мәдени ескерткіштерге семиотикалық талдау

Тәуелсіздік алғалы ұлттық сана-сезімнің, қазақ халқының мемлекеттілігінің жаңғыруына, тарихи оқиғалар мен тұлғаларға қайта баға беруге мүмкіндік туғаны ақиқат. Нәтижесінде, көптеген ескерткіштер тұрғызылып, ұрпақты ұлттық патриотизмге тәрбиелеуге септігі тиюде. Ертеден қалған ескерткіштеріміздің мәдени тұрғыдан алып қарастырғанда орны зор [46].

Қазақстанның қай аймағын алсақ да өзіндік артықшылығымен ерекшеленеді. Дүниенің төрт бұрышындай Қазақстанда қайталанбас табиғаты бұзылмаған көрікті жерлері мен тарихи-мәдени орындары санаусыз. Енді оларға тоқталсақ, ең көрікті жер жәннаты – Жетісудан бастасақ.

Тарихшылардың «Тұран даласы тарихының өзегі Алматыдан табылды, Алматы Сақ мәдениетінің орталығы болған» деген болжамы батылырақ айтыла бастады. Себебі, Алматы қаласы аумағынан 2500 жылдық тарихы бар Сақ қорғандары табылды. Бірақ бұл да тарих үшін жаңалық емес екен. Мұны ең алғаш тапқан – 1936 жылы Борис Дублицкий деген орыс ғалымы. 1937 жылы Мәскеуде Алматы маңындағы сақ қорғандары туралы монографиясы жеке жинақ болып жарық көрген. 2010 жылы тарихи ескерткіш ретінде бақылауға алынса да, қазба жұмыстары басталмапты. Қорған тарихын қойнауына бүгіп жатқан жер иесімен арадағы ұзақ келісімдерден кейін ғана қазба жұмыстары басталған. Археолог Мұрат Нұрпейісов журналистермен кездескен кезде Алматы қаласынан табылған сақ қорғандары жатқан тарихи мекенге ерекше қорғауға жататын мәртебе берілгенімен, соның 90 пайызға жуық аймағы жеке тұлғаларға сатылып кеткенін айтқан.

Жалпы, Жетісу өлкесі, соның ішінде Есік, Талғар аумағы – туризм саласының болашақ үлкен бір бұтақтарының бірі. Бұл маң тек табиғи туризмді ғана емес, сонымен қатар тарихи-мәдени туризмді де дамытуға аса қолайлы аймақ. Сол мұраларымызды жан-жақты зерттеп, зерделеп, көпшілікке таныстыру, оларды көздің қарашығындай сақтап, келер ұрпаққа аманат ету, рухани байлығы-мыздың қадіріне жете білу үшін «Мәдени мұра» стратегиялық ұлттық жобасы аясында 2010 жылы «Есік» мемлекеттік тарихи-мәдени қорық-мұражайы құрылды. Өткен ғасырдың 50-жылдарынан бері күллі әлемнің назарын өзіне аударған, халық өркениетінің жәдігерлері «Есік» қорғанынан

табылды. Археологиялық зерттеулер обалардың XVIII ғасырлардан бастап тонала бастағанын көрсетеді. Осы өңірдегі сақ қорғандарын Жетісу археологиялық экспедициясы арнайы түрде зерттегені белгілі. Ал 1970 жылы көрнекті ғалым, қазақ археологиясында игі ізін қалдырған Кемал Ақышев бастаған археологтардың зерттеулері нәтижесінде еліміздің ұлттық брендіне айналған «Алтын адам» қорғаны табылды. Сол себепті «Есік» мемлекеттік тарихи-мәдени қорық мұражайын құрудағы басты мақсаттардың бірі осы өңірде орналасқан, атап айтқанда, 80-ге жуық археологиялық ескерткіштерді қорғау, зерттеу және насихаттау кезек күттірмес мәселе болып отыр. Мәселен, Есік қаласының маңында орналасқан сақтардың обалар кешені, Өрікті және Рахат ауылдарына таяу орналасқан көне қала жұрттары бүгінде өз мақсаттарында, яғни ғылыми, мәдени, мұражайлық, білімдік және туристік мақсаттарда пайдаланылмай келеді. Бұдан бөлек тағы бір мәселе – Есік маңындағы Сақ қорғандары жалпы аумағы 63 гектар жерге орналасқан. Бірақ сол жерлердің басым бөлігі жекеменшікке немесе ұзақмерзімге жалға беріліп кеткен. Алдағы уақытта осы жерлерді қорық-мұражайдың еншісіне қайта қайыру керек. Себебі бүгінгі таңда мұражайға осы 63 гектар жердің небәрі 6 гектары ғана тиесілі. Қазір жерлерді қайтарып алу үшін сол жерлерді меншігіне айналдырған тұлғалармен келіссөздер жүргізіліп жатыр [13, 61 б.].

Қазақстан Республикасы Алматы облысында «Таңбалы» Мемлекеттік тарихи-мәдени және табиғи қорық-мұражайы ұйымдастырылды. Таңбалы қорық-мұражайы Қазақстан Республикасы, Алматы облысы, Жамбыл ауданы, Алматы қаласынан 170 км солтүстік-батыста, Қарабастау кентінен солтүстік-батысқа қарай 4 км жерде орналасқан. Таңбалы қорық-мұражайының жалпы ауданы 3800 га құрайды, ал Визит-орталығы үшін 24 га жер берілген.

Таңбалы шатқалының аумағында жүзден астам әр түрлі уақыттағы ескерткіштер - қола дәуірінен біздің заманымызға дейінгі 14-13 ғасырдың ортасынан 19-20 ғасырлардың дейінгі аралықты қамтыған қоныстар, молалар, ертедегі тас қашалған орындар, петроглифтер және табыну ғимараттары (құрбан шалынатын жерлер) орналасқан. Олардың бәрі бірігіп үш мың жыл бойы біздің еліміздің көптеген ертедегі және қазіргі кездегі халықтарының тарихын нақтылы көрсететін археологиялық кешен құрайды. Кешеннің барлық кезеңдердегі негізі жартастарында 3000 жуық петроглифтер (1-5 топ) сақталған каньон болып табылады. Ертедегі петроглифтер белгілі бір бағытқа ғана бағдарланған жазықтықтарға ойып жасалған. Аңғарда каньонның әрбір жартасының алдында қола дәуірінің барлық суреттері күрделі композицияларға дәйектілікпен біріге отырып, бір мезілде көрінетін жер бар. Таңбалы петроглифтер галереясы өзіндегі қола дәуірінің тайпаларының ертедегі мифологиясы негізіндегі көркем хикаяны нақтылы түрде көрсетеді. Қола дәуіріндегі Таңбалының көптеген петроглифтері Орталық Азияның жартастағы өнеріндегі бірегейі. Таңбалы Орта Азиядағы жартастағы өнердің ЮНЕСКО-ның Бүкіләлемдік Мұралар Тізіміне енгізілген бірінші ескерткіш (*Сурет 1*).

(Сурет 1. Таңбалы тас петроглифтері)

Алматыдан Балхаш көліне дейінгі аудан Жетісу немесе «жеті өзен елі» деген атпен әйгілі. Бұл еліміздің ең бай және қызықтыларының бірі. Ең үлкен өзендерінің бірі-Іле Қытайдан бастау алып Балхашқа құйса, қалған 6 өзен Іле Алатауы тауларынан бастау алады.

Алғашқы зерттеушілер бұл жерді Іле өзенінің бойында болғандықтан Іле Алатауы деп атаған. Бұл өлке қайталанбас әсемдік, альпі жайылымдықтары және шексіз даласымен әйгілі. Атақты «Жоңғар қақпасы» арқылы көне керуен жолы өткен. Жоңғар Алатауы Талдықорған қаласы маңындағы таулы қырат қазақ-қытай шекарасы арқылы өтеді. Бұл өлке таңғажайыбы саяхаттаушы бір күн ішінде 5 климаттық зоналар-шөл және шөлейттен (теңіз деңгейінен 600 м) мәңгілік мұздықтар (4000-5000 м) дейінгі аралықта көре алады[24, Б. 314–338].

Ақ-Қайнар петроглифтері кешені. Қазақ зерттеушілерінің айтуынша, Ақ-Қайнардың петроглифтері Тамғалы стилінде жасалған суреттердің қабаты байқалатын бүкіл аймақты құрайды. Алдын ала қазбаларсыз бұл уақытты анықтау қиын, бірақ жайылымдарда Ақ-Қайнар трактінің дамуы кезінде әртүрлі климаттық жағдайлар болған, әлі де көп булақтар жұмыс істеп тұрған, біздің уақытымызда құрғап қалған өзен арнасы тереңірек және кең болды. Тракт өзі өзіндік экологиялық орны болды. Ол тығыз орналасқан, 10-дан астам елді мекендерде 10-дан 15 км-ге дейін тұрғын үй алаңында тас түрінде сақталған. Әр елді мекеннің ауданында 5-тен 2-ге дейінгі қашықтықта тік, кейде жойылған тастар әртүрлі уақыттағы суреттермен, негізінен Қола ғасыры мен Ерте темір дәуірінде кесілген. Суреттер құмтастан жасалған төменгі жартастардағы шатқалдың оң жағында орналасқан. Тегістелген шатқалдың үстіндегі таужыныстар бойынша олар Тамғалы петроглифтеріне өте ұқсас.

Мұнда «сиқырлы» стильде жабайы бөренелердің суреттері бар, ешкі және аяқтары қысылған бұғы бейнеленген. Мен бірінші топтағы сахналардың біріне тоқталғым келеді. Бұл жер бетіндегі қабаттағы 2.85 x 2.05 м өлшемді көлденең плита. Плита уақыт өте зақымдалған. Демек, бейнеленген сахна ішінара ғана қалпына келтірілді. Сол жағында пластинаның ең сақталған бөлігінде үлкен және терең тесіктердің үлкен саны жазылған. Жабайы жануарлардың фигуралары бір-бірімен соққыға ұшырап, тесіктердің айналасындағы айналмалы шеңберді құрайды.

Сол шатқалда тіктөртбұрышты дене тәрізді бұқа суреттері, түйелердің бейнессіз ұзын аяқтары бар, екі дала бұйрығы бар мүйіз фигуралары бейнеленген. Осы суреттердің кейбірі жаңартылған.

Ассы петроглифтері. Қазақстандық петроглифтердің кластерінің ең биік жерлерінің бірі, Іле Алатауының жүйесіне жататын Ассы таулы петроглифтері Алматы облысы аумағында оналасқан. Петроглифтердің орналасуы түпнұсқалық және эстетикалық әрекетке толығымен ие. Петроглифтер жартастың астынан соғылған. Бұл жердегі оңтүстік беткейлерде өте сирек болатын құбылыс.

Петроглифтердің саны өте көп (мыңдаған суреттер әлі күнге дейін беткі, фиксациялық және т.б. петроглифтерді зерттеу әдісімен қарастырылған, оны іске асыру жердің жетіспеушілігінен қиындатылған).

Көптеген петроглифтердің учаскелері тау жыныстарының үстіңгі бөлігінде орналасқан, әсіресе бұл қасиетті жерде көрінетін тастардың беткі қабатын бұзуына, қалпына келтіруге қиын.

Жыртқыш аңдар мен бұғы, сондай-ақ үй жануарлары: жылқылар, иттер, қос өркешті түйелер, жабайы жануарлар бейнеленген.

Көптеген ерлер бейнелері, ритуалистік позада немесе би, атлеттер, садақшылар және аң аулау көріністерінде қашалынған. Күннің белгілерінің суреті бар (адамның жанында шар немесе шеңбер кесіп тасталады).

Сондай-ақ, жақсы сақталмағаны туралы суретке қарағанда, көлденең кимасы бар күйіктерге тиесілі арбаның бейнесі табылды. Жоспарланған проекцияда көрсетілген, арбаның платформасында тұрып тұрған арбадағы адам нашар көрінеді.

Күнделікті және ұқсастығы бар бейнелердің болмауы, кейінгі қола дәуірінде қасиетті орынның ұйымдастырылуын көрсетеді. Бұл белгілі бір дәрежеде қазіргі заманғы көрші маңайдағы жерлер мен елді мекендердің болуымен дәлелденеді. Кейбір хронологиялық прогресс егжей-тегжейлі археологиялық зерттеулерден және алынған мәліметтердің дәл анализінен кейін мүмкін болады.

Ассы петроглифтерінің ерекшелігі – кескіндердің кішігірім формалары (Тамғалы сияқты қасиетті орындарға қарағанда ұнтақтау), бұл орта қоладан өткенге дейінгі кезеңде Жетісу петроглифтерінің даму үрдісінің ұқсастығын көрсетеді.

Соңғы жылдары петроглифтермен, сондай-ақ шұңқырлармен бірге жүретін тастармен жиі араласатын Жетісу өңіріндегі петроглифтер мен күзетшілердің көптеген зерттеушілер (А.Г.Медоев, А.В.Мариковский, А.Н.Марияшев, З.С. Самашев В.В. Сараев, А.Е. Рогожинский, А.А. Горячев, С.П. Потапов және басқалар) зерттеді [25, Б. 154-165].

Есік қаласынан алыс емес жерлерде әлемге әйгілі Сақ қорғандары орналасқан. Есік қаласының шетінде бүкіл әлемге әйгілі Сақ қорымы табылды.

Оның астында, қабірде, шырша ағашымен, алтын табақшалармен толығымен жабылған киімдердегі сақ жауынгерінің қалдықтары табылған.

Оның басы күн құдайы бейнеленген қанатты жылқылардың суреттерімен безендірілген.

Ұзын қылыш және қысқа пышақпен қаруланған. Жауынгермен бірге балшық ыдыстар, ағаш ыдыс, күміс және қола қымбат ыдыстар орналастырылған.

Өзеннің өзі оңтүстік шетінде 40-тан астам қорғаннан тұратын үлкен жерленген жердің шетінде орналасқан. Қорғанның диаметрі 60 м, биіктігі 6 м, қабаты – көп қабатты 8 - 4 қабат, тас саз балшықты қабаттармен қаланған.

Жағалау астында екі жерлеу: орталық және бүйірлік (оңтүстік) орындары бар. Орталық мазар толығымен тоналған, кейбірі бүлінбеген.

Есік маңында жерленген адам жасы, антропологтардың анықтамасына сай, 17-18 жыл болды. Ол алтынмен жасалған киім киген. Барлығы бас киімде 150-ге жуық әшекей болды.

Олардың көбінде қар барыстары, арқар, жылқылар, құстар бейнеленген. Жауынгердің сырт киімі мен шалбардан тұрды. Қысқа қызыл түсті былғары қалпақ толығымен алтыннан қапталған.

Тұтастай алғанда, алтын адам киімінде үш мыңға жуық алтын бұйымдары бейнеленген.

Оңтүстіктің қабырғасында ағаш ыдыс-аяқ болды, олардың жанында, бірақ алдыңғы қатарда табақтар мен қасық болды. Екінші қабырғада сазды құмыралар бір-біріне жақындап, ал олардың алдында олардың арасында ыдыс-аяқ бар, бір - екі күміс ыдыс және қасық сақталған. Күміс табақтардың бірінде 26 таңба (белгілер) жазылған[27, Б. 48-49].

Аумақта тұратын сақ тайпаларының тарихы мен материалдық мәдениетінің ең жарқын ескерткіштерінің бірі - *Есік қорғаны* (Қазақ Есік Обасы). VI - V ғасырлар аяғында Қазақстан. Ол Есік қаласынан солтүстікке қарай Алматыдан 50 км қашықтықта орналасқан. Қорғанның диаметрі 60 метр. Қазба археологы К.А. Ақышевтың басшылығымен 1969 - 70 жылдары қазба жұмыстары жүргізілді. Орталықта және оңтүстік қабырғада екі жерлеу үйі табылды.

Орталықтың мүрдесі қарақшылықтың нәтижесінде толығымен тоналған. Бірақ қабір бұзылған жоқ. Тянь-Шань шыршасының тақтайшаларынан жасалған, тікбұрышты дизайнымен салынған 17 жастағы жауынгер табылды. Оның оңтүстік және батыс бөлігінде сақтардың 31 үй ыдысы бар: әшекейлер, үлкен табақтар, табақтар, керамикалық құмыралар, өрнектелген шелектер, күміс ыдыстар және қасық, қола табақтар.

Құрылымның солтүстік жағында, 10 жақсы жабдықталған тақталарда, қайтыс болған адам басы батысқа бұрылып, артқы жағына салынған. Алтын жалатылған киім киюге арналып жасалған. 200-ден астам алтын заттармен безендірілген биік (65 - 70 см) конустық бас киім зерттелді.

Олардың көпшілігі леопард, арқардан, тау ешкілерінен, жылқымен, құстардан көрінеді. Шалбар мен ботинок кішкентай алтын әшекейлермен кесілген. Жауынгердің киіміндегі алтын жалғанған пластиналар саны 4 мыңнан

асты. Есік обасы алтын элементтері, жоғары зергерлік өндірістік технология, қару-жарақ пен тұрмыстық заттарды өндіру әдісі, тәсілі асыл сақ дәстүрлеріне көму қайтыс болған, толық сақтау жерлеу, киім үлгілерінің болғандығын көрсетеді.

Алғашқы зерттеулер қазіргі заманғы қазақтардың әлемдік өркениетіне қосқан үлесі туралы біздің білімімізді толықтыру үшін мәдениеттің дамуы, әлеуметтік-экономикалық қатынастары мен осы дәуірдегі адамдардың мәдени байланыстары туралы жаңа тұжырымдар жасауға мүмкіндік берді. Мазардың жері 30-дан 90-ға дейінгі диаметрі және 4-тен 15 метр биіктіктегі 45 ірі империялық қорғандардан тұрады (Сурет 2).

Б.з.д. 1 мыңжылдық көшпенділердің асыл тектілігінің жерлеуі сияқты жерлеу қорғандары әдетте «патша қорымы» деп аталады, олардың көпшілігі ежелгі уақытта ұрланған [28, Б. 21-22].

(Сурет 2. Есік қорғаны)

Тайғақ петроглифтері. Тайғақ шатқалында петроглифтердің топтары табылды. Тайғақ петроглифтер кешені бейнелерімен де, өздерінің кескіндерімен де айтарлықтай ерекшеленеді. Тайғақ Теректі шатқалының батысынан 15 км қашықтықта орналасқан. Тайғақ - бұл тасты орта бөлігінде қабырғалары бар терең шатқал, оның түбінде ағын су ағып жатыр. Кейбір жерлерде қабырғалардың биіктігі 100 метрге жетеді. Шатқал бұталар, ағаштармен жабылған. Ежелгі уақытта тайғақ шатқалы жайылым үшін пайдаланылмаған, сондықтан мұнда ежелгі көшпенділердің кезеңдеріне аздаған сурет салу мүмкіндігіне ие болмаған. Тайғақтағы петроглифтердің негізгі бөлігі орта ғасырдың бейнесін құрайды. Бірақ мұннан ортағасырлық сызбаларды табу өте қиын.

Бұл жерде билеген адамдардың бейнесі бар. Бишілердің бір-бірімен қолдарын ұстап тұрғаны көрсетіледі, олар екі қатарда бейнеленген. Плитаның оң жағында адамдар бар. Бұл адамдар қолында ірі садақтардың болумен суреттелген, бұл бейнелерді белгілі зерттеуші А.Х. Марғұлан музыканттар деп түсіндіреді.

Үңгіртасты халық – «Жердіңкіндігі» деп атаған. Үңгіртас – қуатты сәуле түсетін тау. Аңыздардың біріне сәйкес, бұл жер аңызға айналған Ахмет Яссауимен 63 жасында ол өмірдің жақындап келе жатқан құлдырауын сезіп,

тыныш, бір орынды іздеуді бастады. Ең жақсы таңдау - бұл Үңгіртас, онда Ахмед Яассауи өмірінің қалған бөлігін жер астында өткізеді.

Үңгіртас «ақыл тауы» деп те аталады. Бұл жерге барар алдында тауға көтерілу алдында өздерін тазартуға және дұға етуге келген адамдарға арналған тас бар. Жақын жерде – пайғамбарлардың қолымен басып шығарылған тас орналасқан.

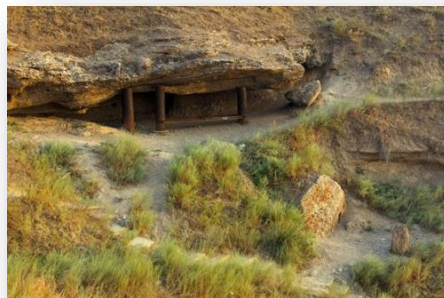
Тауда көптеген аурулар мен ауруларды емдеуге қабілетті көптеген тастар мен үңгірлер бар. Айталық, «Айдаһар қанаты» үңгірі таудың батыс бөлігінде көзге көрінбейтін жерде орналасқан.

Сол жер арқылы адамның өтуі тазарту үшін өте пайдалы деп есептеледі. Тауда психикалық аурулар емдейтін үңгірлер, шығармашылық адамдарға арналған үңгір, бедеулік ауруын емдейтін тастар бар.

Мұнда келген адамдар туралы әңгімелерге сәйкес, Үңгіртастың үңгірлерінің әрқайсысы өзінше бірегей энергия көзі және олардың емдік қасиеттері бар.

Бұл орындар энергетикалық күшті зарядты береді және иммундық жүйені қалпына келтіреді, адамның энергетикалық өрісін нығайтады, аурулардан емдейді.

Өртүрлі техникалар мен жабдықтардың көмегімен ол жердегі қуатты өте күшті өнім шығара алды (Сурет 3).

(Сурет 3 . Үңгіртас кешені)

Ақтерек шатқалындағы петроглифтер Алматы облысы, Жамбыл ауданы, Ақтерек кентінен 4 шақырым оңтүстікке қарай, Алматы қаласынан батысқа қарай 100 шақырым жерде, Ақтерек шатқалында, Іле Алатауының солтүстік беткейінде орналасқан. Тұрақтар шамамен XIX - XX ғғ. жатқызылады. Бірақ кей жерлерде ерте және орта темір дәуіріне жататын керамикалар табылған. Сонымен қатар тастарда таңбалар бейнеленген.

Алмалы қалдықтары Іле өзенінің жағасында, Текелі тауының етегіндегі Хоргос ауылынан 13 шақырым жерде орналасқан. Мұхаммед Хайдардың «Тарих-и-Рашиди» және Закир Әд-Дин Бабырдың «Бабырنامه» атты жазбаларында бар ақпаратқа сәйкес, Алмалы қаласы Моғолстанның гүлденген қаласы, Орталық Азиядан Шығыс Түркістанға дейінгі ежелгі керуен

жолындағы ірі сауда орталығы болған. Олар Алмалы тайпалары, Хундар мекендеген. Моңғол шапқыншылығы қарсаңында Алмалық Жетісудың Баласағұн, Тараз, Қаялық (Қойық) сияқты ірі қалалар қатарында аталады.

Шағатай мемлекетінің (XIII ғасыр) қалыптасуы кезінде Алмалы аймақтың саяси, мәдени және экономикалық орталығы болды. Тимурдың Моғолстандағы үгіт-насихатының нәтижесінде, Алмалы 14 ғасырда өмір сүрді. Алмалықтағы археологиялық қазба жұмыстары кезінде темірден және мыстан соғылған қару-жарақтар, алтын және күміс монеталар, балшықтан, қыштан жасалған бұйымдар табылды. Қалада металл өңдеу және түрлі қолөнер бұйымдары жасалды[29, Б. 11-17].

Қапшағайды теңіз деп атайды: оның ені – 22 км, тереңдігі –45 м, ауданы 1847 км². оның маңы жағалауында санатория, пансионаттар, жағажайлар орналасқан. Суқойманың шығыс жағалауында «Алтын-Емел» ұлттық паркі орын тепкен. Парктегі басты байлық Тамғалы –Тас шатқалындағы тастар көріністері. Бұл «Тастағы суреттер» Будда бейнесі бейнеленген. Қара құпиялы жартастарда көптеген петроглифтер – буддистер қолжазбалары түсіп, олардың мәні әлі шешілмеген. Онда 1000 жуық әртүрлі жартас қолжазбалары бар. Қасиетті текст санскритте «Лотос гүліндегі қарлы маржан» деген мағына түсіндірілген. 1950 ж. аяғында Тамғалы қонысында көне сурет галереясын көрсететін қасиетті жартас суреттері табылған. Онда тарихтың 20 ғасырлық сыры жатыр. Қала ерте номад, түрік кезеңдеріне жататын 4000 суреттер табылған. Суреттерде үй жануарлары, сайғақ, арқар, күн құдайлары, аңшылық, діни көріністер, құрбандыққа шалу сияқты көріністер бейнеленген. Тамғалы петроглифтер галереясы әлемдік маңыздылыққа ие қазына және ЮНЕСКО фонды қорғауына алынған. Тамғалы қазақшаға аударғанда «тайпалық белгімен таңба басқан» деген ұғымды білдіреді.

Қолжазбалар мен суреттерді тарихшылар, 17 ғасырға жатқызады. Жалпы Алтын-Емел паркі Іле өзенінен 90 км² созылды. Бұл құпиялы, керемет өлке көне, бай тарихы мен қайталанбас табиғатымен ерекшеленеді. Парктегі тағы бір объект-сақ мәдениетінің ескерткіштері – *Бес-Шатыр қорғандарын* Қазақстанда б.з.д 1 мың жылдықта тұрған ерте сақтардың діни меккесі деп атайды. Бес-Шатыр 31 қорғаннан тұрады. «Жетісі пирамидасы» деп аталынатын ең үлкен қорған диаметрі 105 м, биіктігі 17 м. Бұл қорғандар ағашты жатар жерін Тянь-Шань шыршасы бұтағынан жасаған, сондықтан 2 мың жыл бойы жақсы сақталған. Бес-Шатыр қорғандарының ерекшелігі – жерасты катакомбаларының бірі жатар орынға апарады (*Сурет 4*).

(Сурет 4 . Тамғалы тас кешені)

Үш объект – *Ақтау таулы қыраттары* – өткен жер шары мұражайы. Бұл табиғат мүсіндері көне көл орнында қалған барлық түске боялған көрікті орын. Ол Ақтаудан басталып Қызылтауларға айналады. Таулар жасы-400 млн. жыл, ұзақтығы-30 км, тереңдігі -1,5 км. Мұнда жейран, тауешкі, сайғақ, қасқыр, түлкілер кездеседі. Ең соңғы объект-ерекше табиғат жұмбағы – «Әнші құм». Іле өзенінің оңтүстік жағалауындағы бұл құм құрғақ ауа-райында арган әуеніне ұқсайтын дыбыс шығарады. Оның шуы мен дірілі ұмытылмас әсер қалдырады. Құрғақ құмдар қозғалысынан пайда болған дірілдер құрғақ ауамен оларды электрлі вибрация тудырады. Резонанс қолайлы жағдайы үлкен толқынды дыбыс тудырып, тығыз топырақ қабатына әсер ете бархан діріліне келтіреді. Бұл дыбыс бірнеше арақашықтықа естіледі, бірақ ылғалды күндері бархан «әңдетпейді» (Сурет 5).

Кварциттан тұратын Үлкен және Кіші қалқан құмды таулары биіктігі – 120 м және 4 км созылып жатыр. Алтын-Емел ұлттық паркінде айта берсек, әрі жері объект. Тіпті Мыңбұлақ кардонында 300 жыл өмір сүрген алып ағашты да алуға болады.

Шарын жарқабағы – экзотикалық көрікті жерлердің бірі. Рельефтің желден және су шаюдан пайда болған формалары «Қорғандар аңғары», «Шайтандар шатқалы» мүсіндерімен ерекшеленеді (Сурет 6).

Шарын - Шарын өзені бойымен солтүстік-шығыстан оңтүстік-батысқа 154 км созылып жатыр. Бұл аймақтың рельефі әртүрлі. Жарқабақтың бағаналары, баурай, жыралары 150-300 м жетеді. Жарқабақ түсі Америкадағы Үлкен жарқабақтарға қарағанда ашық-қызғылт. Шарында жер шарында сирек кездесетін, мұздану кезеңінен өткен ясьен кездеседі. Сирек кездесетін соғдиандық түрі 25 млн жыл бұрын жер бетінде кең таралған, ал қазір қорғалатын аумақ. Негізінен демалушылар «Қорғандар аңғары», «Темірлік» т.б атаумен қалған жерлеріне барады.

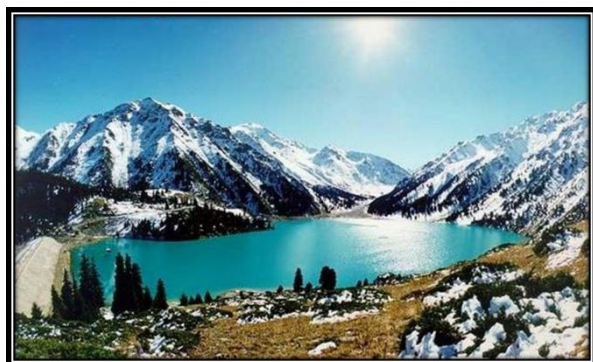
(Сурет 5 . Алтын-Емел)(Сурет 6. Шарын жарқабағы)

Іле –Алатауы Тянь-Шань тауының ең солтүстік қыраты. Бұл күшті қарлы қырат ендік бағытпен батыстан шығысқа қарай 300 км созылған, оның ені-30-40 км. Ең биік шыңдар қыраттың орталық бөліктерінде орналасқан. Мұнда биіктігі 4500 м жоғары 22 шыңдар бар. Іле-Алатауының ең биік шыңы-Талғар (4937 м) шыңы. Оған шығу альпенистер үшін атақты. Талғар маңында басқа да көптеген шыңдар бар. Шыңдардан оңтүстікке қарай массивті Корженевский (ұзындығы - 11 км) және Богатырь 9.5 км мұздықтары тек тік ұшақпен ғана баруға болады. Осы ауданға Алматы қорығы кіреді. Қорық қарлы барыс, бұғы, бүркіт, архар, жейранжарды қорғайды. Талғарда құстар мен басқа да жануарлар коллекциясы табиғи мұражайы орналасқан.

Үлкен Алматы көлі. Үлкен Алматы өзені биік шатқалда орналасқан. Көл ойпатта орналасып, жан-жағынан шыңдармен көмкерілген. Көптеген Тянь-Шань таулы көлдері жер сілкінісі нәтижесінде пайда болған. Жыл мерзіміне байланысты көл өзінің түсін өзгертеді. Мұзды су көл ұзындығы – 1,6 км, ені 1 км, тереңдігі – 40 м. Көлден 2 км 2700 м биіктікте көне мұзды аңғарда «Тянь-Шань» астрономиялық обсерваториясы деп аталынатын күмбезді поселок орналасқан. Одан ары 8 км жоғары, 3300 м биіктікте Жасылкезең асуында – Космостанция жұмыс істейді. Төменде Алма-Арасан шатқалы жалғасады. Ол өзінің жылы термалды-родонды бұлақтарымен әйгілі және әсем табиғаты мен таза ауасымен тартады. Келесі сипатталатын объект - Түрген шатқалы. Іле –Алатауы ұлттық паркінде әдемі табиғат бөлігі - Түрген шатқалы (Алматыдан 40 км) бар. Шатқалда ыстық бұлақтар, фарель шаруашылығы, сарқырама және көптеген ормандар бар. Шатқал 44 км тереңдей Асы жотасына енеді. Осы жота арқылы Еуропадан Қытай мен Индияға керуендер өткен. Кең аңғар 60 км шығысқа қарай созылады. Түрген шатқалы сарқырамалармен әйгілі, олар жеті жуық: 30 метрлік Медвежий сарқырамасы, күшті ағымды Бозкөл сарқырамасы және т.б. шатқал өзінің Чин-Түрген шыршаларымен әйгілі. Шатқалдағы ең атақты орын егерлік станция – Ботан. Сонымен қатар «Синегорье», «Тау-Түрген», демалыс үйлері орналасқан (Сурет 7).

Басқа бір Есік шатқалында *Есік көлі* (1760 м). 1963 ж болған селді ағымнан платина бұзылып, көл басып кеткен. Бүгінгі күні көл қайта қалпына

келтіріліп, қалалықтар арасында демалыс күнгі саяхаттау орнына айналды(Сурет 8).

(Сурет 7 . Үлкен Алматы көлі)(Сурет 8 . Есік көлі)

Солтүстік Тянь-Шань тауындағы інжу-маржаны деп аталынатын – Көлсай көлдері. Жоғары тауда орналасқан қайыңдар арасындағы 3 көл Күнгей Алатауы қыраты беткейінде жайғасқан. Бұл лагерь, жаяу сапарлар, ат пен тау-велоспорты саяхаттары үшін керемет орын.

Бірінші көл 1818 м биіктікте 1 км созылған. Жолдар салынған. Қолайлы қонақ үйлер, кемпингтер бар. Орта Көлсай көлі (2252 м) – 1-ші көлден 5 км жоғарыда орналасқан ары 4 км орын тепкен (Сурет 9).

Көп саяхатшыларға әлі таныс емес –Қайыңды көлі теңіз деңгейінен 2000 м биіктікте керемет қылқанды орман арасында орналасқан. Бұл 100 жылға жуық бұрын үлкен массадағы әктас нәтижесінде пайда болған. Оның үгінділері шатқалды бөгеп дамбаға айналдырған. Көл ұзындығы 400 м, тереңдігі 30 м. Су басып кеткен құрғақ шыршалар бұталары су бетіне шығып тұрады.

(Сурет 9 . Көлсай көлдері)

Алматы облысы осындай тарихи-мәдени және табиғи объектілерге бай. Сол жерлерді елдегі мәдени туризмнің басты ландшафты ретінде қарастырып, тек мәдени тұрғыдан ғана емес, экономикалық жағынан да дамуға үлкен әсерін

тигізеді. Осындай аймақты тек туристер ғана емес, өз халқымыз да көріп, тарихи білімін толықтыруы қажет.

2.3 Алматы облысындағы мәдени туризм: қазіргі жағдайы мен болашағы

Көне заманның өзінде адамдар басқа халықтардың табиғаты мен мәдениетін танып білуде танып-білу мақсатымен саяхаттар ұйымдастырған. Б.э.д. VI ғасырда Египеттің көне тарихы ғажайып құрылыстары және кереметтей табиғатымен танысу мақсатында гректер мен римдіктер саяхаттар жасаған. Аристотель, Демокрит, Квинтилиян өздерінің еңбектерінде тәрбиелік мақсатта табиғатты танып білу үшін онымен қарым-қатынас жасау керек деген. Қайта өрлеу дәуірінде (XV-XVI) алғашқы бағытты туризмдік маршруттар ұйымдастырған. 1425 жылы Мантуя қаласында Виторио де Филльтре мектепте туризм пәнін енгізіп, оқушыларды ұйымдастырған түрде әр түрлі жаттығуларға үйреткен. XVII ғасырда Жан Жак Руссо, Г.Либли туристік жорықтарды ұйымдастыру арқылы жас өспірімдерді патриоттық сезімге баулап, денсаулықтарын жақсартуға бағыттаған. XVIII ғасырдың аяғы мен XIX ғасырдың басында Еуропалық мектептерде оқушылар мен жаяу серуендеу және тұрғылықты жердің көрнекті жерлері мен таныстыру мақсатында туристік жорықтар ұйымдастырылған. Еуропада алғашқы туристік орталықтар құрыла бастаған [30, Б. 15-16].

Алғашқы туристік ұйымдар әр түрлі мемлекеттерде бір кезде ұйымдастырылды. Англияда 1857, Аустралияда 1862, Италия мен Швейцарияда 1863, Германияда 1869, Франция мен Ресейде 1870 жылдары, сонымен қатар 1919 жылы Халықаралық туристік альянс құрылды. Ал Қазақстанда алғашқы туристік ұйымдар 1931 жылы құрылды. Ел дәулетін ешбір шығынсыз арттырудың ең төте жолы қайсы дегенде, көпшілік ең алдымен ауызға туризмді алары анық. Себебі әлемдік тәжірибенің өзі көрсетіп отырғандай, ілгері адыммен алға кеткен мемлекеттердің көпшілігі өз қоржындарын түрлі инвестициямен толтыру кезінде көбіне көп осы салаға арқа сүйейді. Расында экономиканың қарыштап дамуында туризмнің алар орны айырықша. Оған ешкім күмән келтірмейді. Дүние жүзілік туристік ұйымның соңғы кездегі таратқан мәліметтеріне қарағанда, осы саламен айналысатын мемлекеттер қазына сына сырттан түсетін инвестицияның 10%-ға жуығы тек туризмның табыс көзінің еншісіне тиесілі екен. Сондықтан да туризмнен түскен кіріс дүние жүзі бойынша әлі күнге дейін мұнай экспорты мен көлік сатудан кейінгі 3-орынды иеленіп келеді [31, 150 б.].

Адамзат тарихында даму үрдісінде әр түрлі дәрежедегі мәдени-тарихи ескерткіштер салынған. Қоршаған орта өзгерістеріне орай өткен заман ескерткіштері әр түрлі жағдайда тарихи мәдени мұра ретінде келіп жетуде. Осындай ресурстардың бірі туризм-кейінгі жылдары елімізде жанданып келе жатқан салалардың бірі. Бүгінгі таңда бұл сала экономикамызға орасан зор

пайда әкелетін тармағына айналып отыр. Тарихи-мәдени ескерткіштердің қазірге дейін жеткен нысандарының ішінде қорымдар, қорғандар мен жартастар, таңба суреттерінің маңызы зор. Жас ұрпақ жанына рухани азық, өткен тарихқа деген, өз ұлтының салт-дәстүріне деген қызығушылықты дамыта отырып тәрбиелеу- әр адамның мызғымас ұстанымы.

Қазақстан өзінің бірегей табиғи және мәдени потенциалы, сондай-ақ жаңа туристік бағыт ретінде шетел туристерінің қызығушылығы туризмнің барлық түрлерін дамытудың барлық негізіне ие.

Қазақстанның бірқатар аймақтарының шекаралық орналасуы негізінен көрші елдердің нарықтарына бағытталған туризмді дамыту үшін ерекше жағдайлар жасайды.

Жоғары туристік әлеуеті бар негізгі шекаралас өңірлер – Алматы облысы, Жамбыл облысы, Оңтүстік Қазақстан облысы және Маңғыстау аумақтары.

Қазақстанда ішкі туризмнің табысты дамуы үшін сапалы туристік өнімді қалыптастыру, ұлттық нарықта отандық туристік өнімді дамыту бойынша кұзыретті маркетингтік стратегияның болуы, жарнамалық және ақпараттық саясатты жүзеге асырудың әдістері мен механизмдері, туристік инфрақұрылымды дамытуға инвестициялар тартуқажет.

Біздің еліміздің бірегей табиғат ресурстары мен мәдени мұрасы елдегі туризмнің табысты дамуын қамтамасыз етудің жалғыз және жеткілікті шарты ретінде қарастыруымызға болмайды, себебі олар туристік ұсыныстың тек бір элементі болып табылады.

Еліміздегі туризмді табысты дамыту үшін қазақстандық және шетелдік инвестициялардың ағымы ең алдымен туристік класстағы қонақүйлер желісін қалыптастыру үшін атап айтқанда, туристік инфрақұрылымды дамытуға және шағын қонақ үйлерге төмен бағамен адамдарға туристік салада жақсы қызмет көрсетуді ұйымдастыру қажет.

Мәдени құндылықтарымыздың мүмкіндіктерін толық пайдалану үшін тарихи, сәулет ескерткіштері, қызықты табиғи орындар негізінде жаңа тарихи-этнографиялық, табиғи-ландшафттық қорықтар ашылуы керек. Облыс көлеміндегі тарихи-мәдени құндылықтарды сақтау, зерттеу, күтіп-ұстау, насихаттау бойынша негізгі орталықтарға айналуы қажетті жаңа тарихи-этнографиялық, табиғи-ландшафттық қорықтарды ашу бойынша ұсыныстар мен негіздемелерін жасақтауды мәдени құндылықтарды сақтаудың аясында “Мәдени мұра” мемлекеттік бағдарламасы аясында 2004-2007 жылдары көптеген игілікті істер атқарылғанын баршамыз білеміз. Айталық, бағдарламаны іске асыру барысында еліміздегі 35 тарихи-мәдени ескерткіштер қайта жаңғыртылса, Қазақстан аумағындағы 30 қалашықта, обалар мен қорғандарда археологиялық зерттеу жұмыстары жүргізілді. Қытайға, Түркияға, Моңғолияға, Ресейге, Жапонияға, Батыс Еуропа елдеріне ғылыми-зерттеу экспедициялары ұйымдастырылып, бұрын-соңды белгісіз болып келген бес мыңға жуық қолжазбалар мен баспалық басылымдар табылып, сатылып алынды. Бұрын беймәлім болып келген қып-шақ қолжазбалары қолға түсті.

Сондай-ақ, мұрағаттық құжаттарды сақтандыру мақсатында көшіру және қайта жаңғырту, музыкалық қолжазбаларды қалпына келтіру және осы заманғы аудиокұралдарға көшіру үшін арнайы жұмыстар атқарылды.

Ішкі және шетелдік туризмнің мүшелері бұқаралық белсенді және спорттық демалуды көбірек тұтынады. Қалалық өмірден табиғатпен байланысу үшін адамдар жердің экзотикалық бұрыштарын іздейді және сол жерлерге баруға тырысады. Соңғы жылдары әлемдегі экологиялық және аңшылық туризм туристік бизнестің табысының оннан біріне жеткен. Әлемдегі туристік қызмет көрсету саласының ауқымы туристерге 100 миллионнан астам қызметкерді қызмет көрсетуге жұмсады. Көптеген елдер үшін туризм жылдық табыстың 10%-ын құрайды. Қазақстанның да осы тұста мол экономикалық табысқа жетуіне мүмкіндігі бар. Соның ішінде Алматы облысы туристік аймақтың басты орталығына айналуына, елімізге келген туристердің көп бөлігін таң қалдыруға тамаша табиғаты мен ерте кезден қалған мәдени артефактілер көмек береді. Дипломдық жұмысты дайындау барысында Алматы аумағына қарасты бірнеше табиғи және мәдени орындарды аралап, ондағы жағдайды талдап шықтым. Нәтижесі көңіл қуантарлықтай емес. Себебі, мемлекеттік деңгейде қарастырылуы керек имидж мәселесінің өзі ол жерлерде керісінше танымалдылықты бәсеңдетуге арналып жасалғандай сипатта.

Қазіргі Қазақстан мемлекеті әлемдік аренада өзіндік орнын қалыптастыруға ұмтылыс жасап жатырған мемлекет ретінде баршамызға белгілі. Елімізде өткізіліп жатырған әлемдік масштабтағы халықаралық көрмелер, спорттық жарыстар, түрлі ынтымақтастық, діни негіздегі саммиттер осының негізі болып табылады. Әрбір ел дамуын әрі қарай жалғастыруы үшін мемлекеттік саясатты дұрыс және орнықты етіп қоюы керек. Сол саясат пен экономиканың дұрыс жұмыс жасауы барысында елдегі қалыптасқа мәдени және әлеуметтік факторлар өздігінен жолын табады. Мәдени туризді дамыту осыған бастама беруші фактор ретінде қарастыруымызға болады. Себебі, елдің негізі халық, ал халықтың тұрмыс тіршілігі, мәдени-әлеуметтік жағдайы сырт елден келген туристерге басты жаңалық болып саналады. Туристер мәдениетпен танысу арқылы сол елді, елдің саясатын, даму қарқынын біле алады.

Аймақтың туристеріне бару үшін тартымдылығы тиісті ресурстардың (табиғи, тарихи, әлеуметтік-мәдени орындар, сондай-ақ туристердің рухани қажеттіліктерін қанағаттандыра алатын, олардың физикалық күштерінің қалпына келтірілуіне және дамуына үлес қосатын басқа жерлердің) болуымен анықталады. Бұл тұрғыда Қазақстанның отандық туризмді дамыту үшін мол мүмкіндіктері бар.

Қазақстанның Алматы облысына қарасты ұлттық мәдени, туристік кешендерінің ең құнды объектілері: «Алтын адам» табылған Есік қорымы, Таңбалы тас петроглифтері, Тамғалы тас кешені, Ассы петроглифтері, Сақ қоғандары, Тайғақ петроглифтері, Үңгіртас аймағы, Көлсай көлдері, Қайыңды

көлі, Түрген сарқырамалары, Есік көлі, Алтын Емел Ұлттық табиғи паркі, Шарын шатқалдары аймағы.

Бұл өңірлерде ресурстық әлеуеттің ең жоғары деңгейі немесе маңызды туристік тартымдылығы бар жерлерде тиімді географиялық орналасуы сипатталады. Үлкен ресурстық потенциалы бар қалған өңірлер өнеркәсіптік дамудың жоғары деңгейімен сипатталады, соның нәтижесінде осы аймақтардағы жергілікті және шығыс туризм жүйесі дамыған.

Материалдық база тұрғысынан және, атап айтқанда, тұру құралдарының қолжетімділігі тұрғысынан бұл аймақтардың барлығы үш санатқа: Қазақстандағы дамудың жалпы деңгейімен салыстырғанда туристік инфрақұрылымның салыстырмалы жоғары, орташа және төменгі деңгейімен бөлінуі мүмкін.

Осылайша, туристік ресурстар туризмді дамыту факторларының бірі және туристік өнімдерді өндіруді жоспарлаудың бастапқы негізі ретінде қарастырылады.

Туристік карта картасына сәйкес перспективті туризмді дамыту бағыттарын егжей-тегжейлі аттестациялау жүргізілуде. Мақсат – толық аумақтарды және экономикалық қорғауды есепке ала отырып, белгілі бір аумақтың максималды рұқсат етілген туристік жүктемесін анықтау. Алынған мәліметтерге сүйене отырып, осы аймақтың туристік ресурстарын шектеусіз уақытша шектеу, тыйым салу және пайдалану туралы ұсыныстар әзірленуде.

Мұндай ұсыныстар немесе федералдық немесе жергілікті билік органдарының заңнамалық актілері туристік қызметті жоспарлау және туристік маршруттарды дамыту үшін негіз болып табылады.

Қазақстандағы тұтыну нарығындағы ахуалды талдай келе, туризмді дамытуға әсер ететін мынадай үрдістер байқалады: ресейліктердің қартаюы; зейнеткерлер санының ұлғаюы; урбанизация; дәстүрлі құндылықтарды жаңарту және өзгерту, соның ішінде демалысқа қатысты көзқарас; Жастардың өз мақсаттарына, мансапқа жетудегі белсенділігін арттыру; жұмыс істейтін әйелдердің туризміне қатысу; басқа өңірлер мен елдердің халықтарының өміріне қазақстандықтардың қызығушылығы.

Туризмді дамытудың федералды бағдарламасын қабылдау тиісті аймақтық бағдарламаларды әзірлеуге себеп болды. Олар ресейлік азаматтар үшін де, шетелдіктер үшін де туристік қызмет көрсету саласын кеңейту мүмкіндіктерін анықтады. Инфрақұрылымды, материалдық-техникалық базаны, жарнамалық және ақпараттық қызметтерді кеңейту бойынша міндеттер мен нақты шаралар, халық шығармашылығын дамыту, қызметкерлерді оқыту, туристік қызметтердің ішкі және сыртқы нарықтарында жаңа бағыттарды дамыту және т.б.

Мұндай бағдарламалар қазір Қазақстанның көптеген өңірлерінде қол жетімді. Олар әртүрлі уақыт кезеңдерінде және өңірлердің нақты мүмкіндіктеріне негізделген әртүрлі дәрежелі егжей-тегжейлермен әзірленгенімен. Өкінішке орай, көптеген аймақтар, өкінішке орай, өздерінің

ресурстарын қазіргі заманғы қонақ үй қорын, қоғамдық тамақтандыру және т.б. салу үшін қаражат бөлу тұрғысынан әлеуметтік-экономикалық дамуына тартуға жұмсады.

Елдегі туризмді дамытудың қазіргі деңгейін кешенді сипаттау үшін осы саланы дамытудағы мемлекеттің қызметінің нәтижелерін ескере отырып, нормативтік-құқықтық реттеу, туристік инфрақұрылымды дамыту, персоналды оқыту, статистикалық базаны дамытудың жай-күйі мен үрдістері туралы егжей-тегжейлі тоқталу керек, халықаралық туристік базарлар, сондай-ақ туризм саласындағы халықаралық ынтымақтастық.

Туризмнің басым бағыттары және келешегі бар туристік аймақтар туристік инфрақұрылымды дамытуда олардың басымдықтарын айқындайды.

Өзекті мәселелердің бірі – Қазақстандағы туризмді одан әрі дамытуды қамтамасыз етудегі көлік компонентінің мәселесі. Бұл әуе, теміржол, су және автокөлік қозғалысына, автокөлік жолдарының құрылысына қатысты.

Елде әуе көлігін ұйымдастырудың жеткіліксіз деңгейі халықаралық көлікпен салыстырғанда еліміздің аймақтарында туристік кешендерді одан әрі дамытуды шектейтін негізгі факторлардың бірі болып табылады. Әуе кемелеріне, жолаушылар мен жүктерге қызмет көрсету бойынша әуежай қызметтері мемлекет тарапынан табиғи монополиялар қызметі ретінде реттеледі, ол ішкі әуе тасымалдарына бәсекелестікті шектейді және жер үсті өңдеуге бағаны төмендетуге мүмкіндік бермейді. Әуе тасымалдаушылары арасындағы негізгі бағыттар бойынша бәсекелестік бағаны төмендетуге және туристік ағымды тиісті ұлғайтуға көмектеседі. Көптеген шетелдік мемлекеттерден айырмашылығы, қазіргі заманғы флоты бар арзан бюджеттік тасымалдаушылар жоқ. Ішкі және сыртқы туристік ағындар құрылымында әуе тасымалдарының үлесі өте маңызды, бірақ авиакомпаниялардың, әуежайлардың және ұшу-қону жолақтарының паркі Қазақстанның бірқатар аймақтарында туризмді дамытуға кедергі келтіреді.

Соңғы жылдары жолаушылардың темір жол көлігіндегі оң өзгерістерге қарамастан (Поездардың жаңарту, кейбір аудандарда жүрдек пойыздардың енгізу, ең танымал мәдени және білім беру маршруттар бойынша туристік пойыздардың келуімен байланысты туристік ұсыныстың, кеңейту тұтастай қызмет көрсету сапасын жақсарту) жоғары маусымда теміржол көлігінің жетіспеушілігі, теміржол билеттерін сатып алу қиындықтары, электронды билеттің жоқтығы, бағаның төмендеуі сияқты проблемалар қалады.

Туризмді дамыту әлеуметтік мәселелерді шешуде маңызды рөл атқарады. Көптеген елдерде туризмнің арқасында жаңа жұмыс орындары ашылып, халықтың тұрмыс деңгейі сақталып, елдің төлем балансын жақсарту үшін алғышарттар жасалды. Туризм саласын дамыту қажеттілігі білім деңгейін көтеруге, халықтың денсаулық сақтау жүйесін жетілдіруге, ақпаратты таратудың жаңа құралдарын енгізуге және т.б. көмектеседі.

Туризм мәдениет әлеуетінің сақталуына және дамуына әсер етеді, әртүрлі елдер мен халықтар арасындағы қарым-қатынасты үйлестіруге әкеледі,

биліктерді, қоғамдық ұйымдар мен коммерциялық құрылымдарды қоршаған ортаны сақтауға және жақсартуға белсенді қатысады.

Қазақстандағы туризмнің қазіргі дамуы өзінің ұйымдық құрылымында, даму бағытында, сапалық және сандық сипаттамалар жағдайында терең қарама-қайшылықтардың болуымен сипатталады.

Бір жағынан, Қазақстандағы туризм елі туристік қызметтердің бұрын қол жеткізілген көлемінің күрт төмендеуіне, туризм индустриясының материалдық базасының төмендеуіне және туристік қызметтерге халықтың қажеттіліктеріне айтарлықтай сәйкес келмеуіне байланысты дағдарыс ретінде қарастырылады.

Екінші жағынан, әлемдік стандарттарға сәйкес келетін туристік объектілердің құрылысы айтарлықтай қарқынмен жүріп жатыр, азаматтардың шетелге сапарларға шығуы, туристік ұйымдардың санының көбеюі байқалады.

Қазақстанның туристік нарықтарына, бір жағынан, сатып алу қабілеті жоғары, ал екінші жағынан, туристік жеткізілім мәселелерінде тұтынушылардың күрделілігімен және қызмет көрсету сапасына деген жоғары талаптармен ерекшеленеді.

Географиялық орналасуына байланысты Қазақстан дәстүрлі жазғы жағажай демалысын өткізу үшін туристердің жаппай кіру елі болып табылмайды және мүмкін емес. Соған қарамастан, елдің мәдени-тарихи, табиғи әлеуеті зор. Туристік туризм нарығының негізгі бағыттары бойынша бағдарланған Қазақстанның білікті маркетингтік стратегиясы туристік туризмді бүкіл туристік саланың ең пайдалы құрамдас бөлігін құруға мүмкіндік береді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қорытындылай келе, халқымыздың мәдениеті ғасырлар тереңінен жалғасып, қоғамның дамуымен байланысты біртіндеп дамып келе жатқан мәдениет. Әрине бүгінгі таңдағы өскелең өмірімізге сай келмейтін ескі салт-дәстүрлер қоғамның дамуына ілесе алмауы мүмкін. Бірақ та біз оларды білуіміз керек. Олар тарихымыздың мұражайында рухани ескерткіштеріміз ретінде сақталуы тиіс.

Қазіргі кезеңде туризмнің негізгі түрлерінің арасында жетекші рөл мәдени туризм болып табылады. Оның қарқынды дамуы адамдарға әртүрлі салаларда өздерінің білімдерін кеңейтуге, зияткерлік деңгейін көтеруге деген қажеттілікке байланысты. Туризм - басқа мәдениетпен танысудың ең жақсы тәсілі. Мәдени немесе танымдық туризм негізі еліміздің тарихи-мәдени әлеуеті болып табылады, ол барлық әлеуметтік-мәдени ортаны дәстүрлер мен әдет-ғұрыптармен, шаруашылық және шаруашылық қызмет ерекшеліктерімен қамтиды. Осылайша, мәдени туризм туризмнің түрі болып табылады, оның басты мақсаты мәдениетімен оның шынайылығымен танысу.

Мәдениетті инвестициялау, аумақты тартымды имиджін құру үшін нарықта туристік қызметтерді жылжыту ықпал етеді және қолайлы инвестициялық климат, инфрақұрылым жаңару мен аумақты дамыту. Мәдени туризм, жаңғыру жылы бюджеттен тыс инвестициялар көзі ретінде өзін-өзі қаржыландыру мұра актілердің механизмі болып табылады материал ескерткіштер мен материалдық емес мұраны құбылыстардың сақтау, мәдени, этникалық, діни салт-дәстүр мен салт техникалық қызмет көрсету, жергілікті қолөнер және сауда-саттық шақырады. Осылайша, ол тек қаржылық пайда әкеліп қана қоймай, сонымен бірге адамзаттың тарихи-мәдени әлеуетін сақтауға баға жетпес үлес қосады.

Қазақ даласындағы тарихи-мәдени ескерткіштерін егжей-тегжейлі зерделеу тек XIX-XX ғасырдан басталды. Археологиялық қазбалар қола дәуірінен бастап кейінгі орта ғасырға дейін Қазақстан аумағында басымшылық еткен ежелгі құрылыс мәдениетінің ауқымды ескерткіштер кешенін зерделеуге, ғимараттар типі мен құрылымдарын, құрылыс тәсілдерін анықтауға мүмкіндік берді. Шежіре шындығына зер салсақ, бұл өңірде біздің заманымыздан екі мың жыл бұрын дамыған адамзат өркениеті дүниеге келген.

Қазақстан елінің құрылыс ісінің тарихы көп ғасырлық. Құрылыс ісінің туындауы қола дәуіріне (б.з.б. II мыңжылдық) дәл келеді, яғни бүгінгі таңдағы Қазақстан аумағында мекендеген тайпалардың өмірінде мыс металлургиясын игерумен, тас құралдардан металдық құралдарға және алғашқы қауым аңшылығынан мал шаруашылығына ауысуымен байланысты өзгерістер пайда болады.

X-XI ғасырларда үшкір аркалар, көп қырлы барабандары мен күмбездері бар шикі және күйдірілген кірпіштен жасалған ғимараттар кең тарала бастайды.

Ғимараттарды салу кезінде кірпіштерді нақыштап қалау, кеспелі терракота, өрнектелген жиектер сызығы пайдаланылған.

Қазақ халқының түп-төркіні, адамзат тарихындағы орны, әлемдік мәдениетке қосқан үлесі туралы мәліметтер егемендік алғаннан кейінгі уақыттарда жарық көріп келеді. Небір тарихи мұраларымыз, ескерткіштеріміз, тұлғаларымыз кертартпа дінді уағыздаушылар ретінде, социалистік өмір-салтына қайшы келетін жайлар ретінде жоққа шығарылды.

Тарихи-мәдени ескерткіштердің Қазақстан тарихында алатын орны айрықша. Сол ескерткіштер арқылы өткенімізді зерттеп, тарихқа терең үңіле аламыз.

Осы тарихи-мәдени ескерткіштерді ғылыми негізде терең әрі дәйекті зерттеу, зерделеу сол арқылы өсіп келе жатқан ұрпақты отаншылдық рухта тәрбиелеу, сол өткен тұлғалардан үлгі-өнеге алу қазіргі қазақ мемлекетінің алдында тұрған бірден-бір маңызды мәселелердің бірі болып табылады.

Осы тарихи ескерткіштерді көркейте отырып, көне ескерткіштерді туристік жерлерге айналдырып, барынша отандық және шетелдік туристерге жағдай жасап, ескерткіштерді ел экономикасының көтерілуіне себебін тигізуіне мүмкіндік туғызуымыз керек. Бұл қазақ елін, жерін, тарихын бүкіл әлемге паш ете отырып, экономиканың көтерілуіне де өз үлесін қосады және Қазақстанның шетелдермен байланысын нығайта түседі.

Зерттеу жұмысын зерделей келе Қазақ елінің тарихи-сәулет мұраларын тану, зерттеу, оларға қамқорлық таныту керектігіне көзіміз жетті. Бүгінге дейінгі тарихи сырға толы дала тарихына зерттеу жұмыстарының аз болмағандығы еңбек барысында анықталды. Алайда уақыт талабының өз заңдылықтарын ескере отырып әр заманның өз тұжырымдары да болды. Зерттеу жұмысының негізінде келесідей ұсыныстарды ұсынамын:

- қазақ елінің тарихи-сәулет мұралары жөнінде нақты деректі ғылыми жұмыстардың ретін үстемелеп, оларды кезең-кезеңімен зерттеуге (құрамы арнайы мамандармен толықтырылған) экспедициялар ұйымдастырылса;

- өлке тарихын оқыту арқылы біз ұрпақ сабақтастығын жалғастырамыз десек, қолда бар бүгінгі құнды тарих деректердің шет ел зерттеушілерінің қолында кетпеуін қадағалайтын арнайы ұжым ұйымдастыру;

- бүгінгі тәуелсіз Қазақ елінің өз ата-бабасының жүріп өткен тарихы жөнінде ескерткіштерді қорғау аймақтарын ғылыми негізде анықтау, олардың тарихи-мәдени ландшафтын сақтау және карталарын жасау;

- қайта қалпына келтіру, жаңғырту, консервациялау, музейлендіру жұмыстарын туризм және ұлттық дәстүр талаптарына үйлестіре отырып жасалуын қамтамасыз ету;

- археолог ғалымдар жүргізген жұмыстары үнемі теледидар арқылы көрсетіліп отырса;

- бейнетаспаларға түсіріліп, қоғамдық насихаттау жұмыстары жүргізілсе;

- зерттеу жұмысы барысында жинақталған жәдігерлер тарихи және өлкетану мұражайларына тапсырылса;

- мәдениет министрлігінің тікелей бастамасымен тарихи қалалар орны туристер келетін орындарға айналдырылса;

Осындай ұсыныстар орындалған жағдайда еліміздегі мәдени туризм ереше қарқынмен дамып, елдігіміздің туы әрқашан таныла бермек.

Бүгінгі күні мемлекет туристік қызмет көрсету сапасын жақсарту үшін қажетті көптеген жағдайларды жақсарту үшін белсенді жұмыс жасайды. Алайда, осы саланың басымдықты және жоғары әлеуетті секторларының бірі болып табылатын Қазақстандағы мәдени, этникалық және экологиялық туризмді дамыту қарқыны өте төмен деңгейде қалып отыр.

Сонымен бірге, осы бағыттағы тиімді жұмыссыз біздің еліміздің кең ауқымды және танымал мәдени-туристік кешенін құру мүмкін болмайтындығын нақты анықтау қажет.

Қазіргі әлемдегі экологиялық және мәдени туризм ойын-сауық және туризм индустриясында өз орнын толтырады. Біз осы саладағы тартымды әлеуетке ие ел бола отырып, осындай маңызды мәселені ұмытпауға тиіспіз.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының мәдени саясатының тұжырымдамасын жасау, оның жүйе құрушы факторларының бірі ретінде мәдени-туристік кластерлерді құруды қарқындату жұмыстары жүргізілуде. Кластер тұжырымдамасы мәдени-танымдық, білім беру және имидждік функцияларды, осы саланың экономикалық тиімділігін жетілдіруге бағытталған. Осы кластерлік тәсілмен ашылған перспективалар дерексіз қажеттіліктерге күштер мен ресурстарды шашыратпай, нақты, анықталған параметрлік көрсеткіштерге көңіл бөлуге мүмкіндік береді. Туризм индустриясының 2020 жылға дейінгі даму тұжырымдамасы бес туристік кластерді анықтады: Астана, Алматы, Шығыс Қазақстан, Оңтүстік Қазақстан және Батыс Қазақстан, бұл экологиялық және мәдени-этникалық аймақтарды қалыптастыруды көздейді. Оларды әзірлеудің көрнекті аспектісі тарихи-мәдени ландшафт пен кешені, когнитивтік, экологиялық ішкі және сыртқы туризм үшін тартымды Қазақстан мәдениетінің алуантүрлілігін және бірегейлігін білдіретін кешендердің толық топографиясын құрудың кең форматтағы тәсілі болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1Бурден А. Культурное наследие и экономика// Информкультура.,Сб. ст. Вып. 2.–М.2005. –34 с.
- 2Биржаков М.Б. Введение в туризм, СПб.: Издательский дом "Герда", 2000. – 51 с.
- 3Сапрунова В. Туризм: Эволюция. Структура. Маркетинг. - М., 2005. – 65 с.
- 4Шаповал Г.Ф. История туризма: Учеб. пособие. - М.: Экоперспектива, 2004. –56 с.
- 5Драгичевич-Шешич М.Перспективы культурного развития: новые модели общей культурной политики// Культура: менеджмент, антимация, маркетинг. Новосибирск: TyGra, 2000. – С. 17-21.
- 6Орынбеков М. Ежелгі қазақтың дүниетанымы. – Алматы: Ғылым, 1996. – 168 б.
- 7Перье-Д'Итерен К. Туризм и сохранение культурного наследия. 2003.Метод доступа: <http://www.culturalmanagement.ru/biblio/Nasl/> –25 с.
- 8Усыскин Г.Н. Очерки истории российского туризма.СПб.:Издательский Торговый Дом «Герда», 2006. – 71 с.
- 9Культурное наследие и развитие туризма: материалы конференции. Мадрид: ВТО, 2001.–14 с.
- 10Культурный туризм: конвергенция культуры и туризма на пороге XXI века. Учебное пособие/ под ред. Я. Брауна, В. Андерсен, В. Гордин. - СПб.: Издательство СПбГУЭФ, 2001.– 26 с.
- 11Квартальнов В.А. Теория и практика туризма . - М. : Финансы и статистика, 2003.–31 с.
- 12Байпаков К. Қазақстанның ежелгі ортағасырлық қалалары. – Алматы: Аруна, 2005. – 316 б.
- 13 Байпаков К.М.. Средневековая городская культура Южного Казахстана и Семиречья (6 – начало 13 в. А.-А.. 1986: Байпаков К.М.. Шарденова З.Ж. Об архитектурном памятнике Баба-Ата в Южном Казахстане. Шым.. 1995., – 61 с.
- 14Сущинская М.Д. «Культурный туризм». Учебное пособие. - СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2010. – 19 с.
- 15 Виппер Б.Р. Искусство Древней Греции. – М., 1972. –417 с.
- 16Колпинский Ю.. Искусство Греции эпохи расцвета. – Москва, 1965. – 31с.
- 17 Лойко О.Т. Туризм и гостиничное хозяйство. Учебное пособие. – Томск: Издательство ТПУ, 2005. – 17 с.
- 18Smith V. Hosts and Guests - University of Pennsylvania Press: Philadelphia, 1977. – 280 с.
- 19Крачило Н.Г. География туризма. – К.: Виша школа, 1987. – 208с.

- 20Мироненко Н.С. Рекреационная география. – М.: изд. Московского университета, 1981. –207 с.
- 21Квартальнов В.А. Туризм: Учебник. – М.: Финансы и статистика, 2000. –320 с.
- 22Концепция развития туризма в Республике Казахстан/Постановление Правительства Республики Казахстан от 6 марта 2001 года № 333.– С. 4.
- 23Қазақстандағы туризм индустриясын дамыту жолдары // М. Тәліпбай, А.Тілегенова /5/ 2012. – Б. 15-17.
- 24Қоңыратбаев Ә., Қоңыратбаев Т. Көне мәдениет жазбалары. – Алматы: Қазақ университеті, 1991. – Б.338.
- 25Железняков Б.А. Культы святилищ эпохи бронзы. Петроглифы плато Асы. // Известия МОН РК, Алматы, 2004. – С. 154-165.
- 26 Табыстың тартымды саласы–туризм/ «Егемен Қазақстан» газеті, 2011ж.–Б. 5.
- 27 ХашимовМ.Памятники Центральной Азии. – Алматы, 2001. – С. 48-49.
- 28 ХашимовМ.Древний Казахстан.–Алматы, 2006.– С. 21-22.
- 29 Энциклопедия Казахской ССР. –Алматы, 1992.– Б. 11-17.
- 30Чумаков К. Этно-экологический туризм в сохранении природного и культурного наследия // Новая жизнь. – 2006. – № 5. – С. 15-16.
- 31Әбдіғалиева Ғ.К. Қазақстан Республикасының рухани-адамгершілік құндылықтарын жаңғырту. – 2003,–Б. 357.
- 33Асан Д.С., Абишева А.О. Туризм менеджменті: оқу құралы / – Түркістан: "Тұран" баспасы, 2009. – 197б.
- 34 Қазақстан Республикасының мәдени мұралары [электрондық ресурс].- Кіру тәртібі: <http://www.madenimura.kz/2011>
- 35 Массон В. М. Успехи среднеазиатской археологии. Сборник статей (ред.коллегия). – Ленинград: Наука, Ленинградское отделение, 1972. – 95 с.
- 36 Морозов М.А. Реклама в социально-культурном сервисе и туризме: учеб. пособие /– М.: Академия, 2007. – 133 с.
- 37 Смашев З, Әділгереев Б. Археологиялық зерттеулер жайлы есеп. Алматы., 2005 ж. Б. 33-43.
- 38 Мироненко Н.С. Рекреационная география. – М.: изд. Московского университета, 1981. – 207 с.
- 39Ғабитов Т.Х. Мәдениеттану. А. 2000. – 260 б.
- 40 Ғабитов Т., Құлсариева А., Муталипов Ж. Мәдениеттану. – Алматы, Раритет, 2004. – 392 б.
- 41 Ғабитов Т.Х. Қазақ мәдениетінің типологиясы. – Алматы, 1998. – 306 б.
- 42 Құрманқұлов Ж.Қ., А. Бірмұқанова, Ж. Қалиева. Археологиялық зерттеулер жайлы есеп. Алматы., 2005 ж.
- 43 Морозов М.А. Реклама в социально-культурном сервисе и туризме: учеб. пособие /– М.: Академия, 2007. –133с.

44Greg Richards, Cultural tourism: global and local perspectives, Routledge, 2007.–263 p.

45 Bob McKercher and Hilary Du Cros, Cultural tourism: the partnership between tourism and cultural heritage management, Routledge, 2002.–150 p.

46 Ғабитов Т.Х. Қазақ философиясына кіріспе. Алматы.– 2004. – 407б.

47Priscilla Boniface, Managing quality cultural tourism, Routledge, 1995

48Richards, G. (1996) Cultural Tourism in Europe. CABI, Wallingford. Available to download from www.tram-research.com/atlas

49 Назарбаев Н. Ә. Нұрлы жол – болашаққа бастар жол. Қазақстан халқына жолдауы. 11 қараша 2014 жыл.

50 Milena Ivanovic, Cultural Tourism,– Juta and Company Ltd, 2009.–106 p.